

M A T E R I A Ł Y

Elżbieta Kowalczyk

<https://orcid.org/0000-0001-8063-1897>

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

„Zasady konspiracji partyjnej” – projekt końcowy Komisji ds. Nielegalnej Działalności przy Komitecie Wykonawczym Międzynarodówki Komunistycznej (1923–1925)

Po uchwyceniu władzy w Rosji przez bolszewików w październiku 1917 r., rozpoczął się okres prób wcielenia w życie karykaturalnych elementów komunizmu poprzez narzucenie systemu zwanego dyktaturą proletariatu, a w rzeczywistości będącego dyktaturą partii nad proletariatem i całym społeczeństwem. Utworzona zaś z inicjatywy Włodzimierza Lenina w marcu 1919 r. III Międzynarodówka Komunistyczna, zwana Kominternem, miała realizować główne założenia bolszewików, które sprowadzały się przede wszystkim do szybkiego „rozlania rewolucji”. Hasła „eksportu rewolucji” i rzekomej „proletariackiej solidarności” stały się narzędziem w rękę imperializmu radzieckiego. Nastąpiła tzw. russyfikacja marksizmu¹.

Mimo zakończonego sukcesem „eksportu rewolucji” na wschód, zgodnie z koncepcją Lwa Trockiego „przebicia się” do Indii, niemającą nic wspólnego z myślą klasyków marksizmu, ale mieszczącego się w jego doktrynie „permanentnej rewolucji”, i udanego, sukcesywnego opanowywania terenów zakaukaskich, sytuacja na „froncie zachodnim” nie przedstawiała się już tak optymistycznie. Od 1923 r. sytuacja międzynarodowa w Europie po I wojnie światowej zaczęła się stabilizować. Wojna polsko-bolszewicka (1919–1921) zakończyła się klęską dla Rosji Radzieckiej. Próby wywołania rewolucji 9–10 XI

¹ A. Walicki, *Od projektu komunistycznego do neoliberalnej utopii*, Kraków 2012, s. 18–19.

1918 r. w Berlinie, w wyniku której udało się obalić monarchię w Niemczech i związane z nią nadzieje na przemiany rewolucyjne w Niemczech, wkrótce okazały się tylko mrzonką. Bowiem nowa fala rewolucyjna, która ogarnęła Niemcy jesienią 1923 r., została ostatecznie zdławiona. Ponadto po początkowych sukcesach komunistów węgierskich, którzy proklamowali Republikę Rad 21 III 1919 r., już 3 VIII 1919 r. po wkroczeniu wojska rumuńskiego Józef Habsburg ogłosił się regentem, a władzę w kraju przejął rząd Istvána Friedricha². Po wydarzeniach tych, widząc, że sytuacja w Europie po I wojnie światowej pomału krzepnie i stabilizuje się, a próby wywołania rewolucji kończą się niepowodzeniem, w Rosji Radzieckiej upadła nadzieja na szybką rewolucję światową³.

Lata 1923–1925 były momentem przełomowym dla całego światowego ruchu komunistycznego. Zdecydowała o tym nie tylko sytuacja międzynarodowa w Europie po 1923 r., która zahamowała eksport rewolucji do innych państw europejskich. Już w sierpniu 1919 r., kiedy ofensywa wojsk polskich zmiotła utworzony w Wilnie sztuczny twór, jakim był Lit-Biel⁴, Lenin zaczął powątpiewać w rychłą rewolucję w państwach sąsiednich. Jesienią 1919 r. stwierdził, że rewolucja światowa „będzie trwała wiele lat i wymaga wiele trudu”⁵. Zaczął rozglądać się za sojusznikiem. Widząc wzrost liczebny związków po wojnie światowej oraz ich masowy charakter, zauważył szkodliwość części komunistów, którzy nie chcieli podjąć się pracy w związkach zawodowych. Uważał, że taka taktyka jest szkodliwa dla ruchu komunistycznego. Również w dokumencie określającym warunki przyjęcia partii do Kominternu określono pracę komunistów na terenie związków zawodowych jako zalecenie obligatoryjne⁶. Sojuszników zaczął dostrzegać również w chłopach. Wprawdzie hasło „ziemia dla chłopów” była w jawnej sprzeczności ze wszystkimi kolejnymi dokumentami programowymi partii bolszewickiej. Lenin narzucił jego wysunięcie, uznając, że w kraju, w zdecydowanym stopniu chłopskim, bez wsparcia chłopów przewrót rewolucyjny jest niemożliwy. Nowa Ekonomiczna Polityka wprowadzona w 1921 r. w państwie radzieckim i wynikająca z niej

² A. Czubiński, *Rewolucja Październikowa w Rosji i ruchy rewolucyjne w Europie lat 1917–1921*, Warszawa 1988, s. 37–60; W. Materski, *Na widcie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*, Warszawa 2005, s. 5; J. Riddell, *The Comintern in 1922. The Periphery Pushes Back*, „Historical Materialism” 2014, t. XX, s. 52–103.

³ W. Materski, *Na widcie...*, s. 5; idem, *Pięć kłamstw Lenina*, Warszawa 2019, s. 40–46; H. Dominiczak, *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Warszawa 1992, s. 13.

⁴ Lit-Biel – Litewsko-Białoruska Republika Rad powołana przez bolszewików 27 II 1919 r. Sztuczny twór obejmujący obszary obecnej Litwy, Białorusi i część Polski (Suwalszczyzna i Podlasie). Uległa samolikwidacji 1 IX 1919 r. po zajęciu terenu przez Wojsko Polskie (WP).

⁵ W. Materski, *Pięć kłamstw Lenina...*, s. 28.

⁶ A. Kochański, *Czerwona Międzynarodówka Związków Zawodowych (Profintern) 1920–1937*, Warszawa 1985, s. 28.

tolerancja dla drobnych posiadaczy ziemskich stanowiły rezultat żywego zainteresowania Kominternu radykalnymi partiami chłopskimi⁷.

W tej skomplikowanej sytuacji Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików) stanęła przed pytaniem o przyszłość eksperymentu bolszewickiego. Odpowiedź na nie stanowiła koncepcja budowy socjalizmu w obcym, kapitalistycznym okrażeniu, jako systemu autarkicznego. Zwolennikiem tej koncepcji był Józef Stalin, który chciał podjąć ryzyko budowy systemu socjalistycznego „w pojedynkę”, jako formę przeczekania okresu „dojrzewania” rewolucji w państwach kapitalistycznych. Przy czym należy zaznaczyć, że przyszły dyktator nigdy nie wątpił w zasadność rewolucji, wierzył za Karolem Marksem i Fryderykiem Engelsem w jej nieuchronność⁸. Trzeba podkreślić, że część rządzącej elity, z Lwem Trockim na czele, nie wierzyła w możliwość zbudowania socjalizmu w jednym kraju, uważając, że musi być to proces, który ogarnie całą Europę. Była to jedna z głównych przyczyn polaryzacji obozu władzy w Związku Radzieckim. Jednak doktryna „socjalizmu w jednym państwie” zaczęła zyskiwać na popularności, kiedy Stalin niespodziewanie wzmocnił swą pozycję jesienią 1923 r., gdy jako jedyny zgłosił wątpliwości co do szans rewolucji niemieckiej. I jako jedyny miał rację, co też uchroniło go przed odsunięciem od partyjnych gremiów decyzyjnych po śmierci Lenina⁹.

Sytuacja okazała się jednak bardziej skomplikowana po 1923 r., gdyż państwo bolszewickie stanęło przed koniecznością ułożenia poprawnych stosunków dyplomatycznych z państwami kapitalistycznymi. Musiano więc zmienić „zasady gry” i odejść od praktykowanej jawnej ingerencji w wewnętrzną sytuację suwerennych państw do form bardziej zakamuflowanych. Był to sposób bolszewików na przeczekanie okresu dojrzewania rewolucji w państwach kapitalistycznych. Jakie więc działania przedsięwzięli bolszewicy realizujący wówczas zasadę „komunizmu w jednym państwie”, by nie stracić z oczu głównego celu – wywołania światowej rewolucji? W jaki sposób realizowali wykluczające się wówczas cele?

W tej sytuacji Komintern musiał przede wszystkim wypracować nowe metody działalności sekcji komunistycznych funkcjonujących w krajach kapitalistycznych, przestawić je na działalność długofalową w warunkach pokoju. Nastąpiło przesunięcie polityki z bezpośredniej ingerencji służb radzieckich w wewnątrz sprawy państw suwerennych na długofalowe działanie, z większym wykorzystaniem miejscowych struktur komunistycznych. Ponadto Rosja Radziecka stanęła przed koniecznością ułożenia poprawnych stosunków dyplomatycznych z państwami kapitalistycznymi. To zmusiło do zmiany polityki wobec nich.

⁷ W. Materski, *Pięć kłamstw Lenina...*, s. 211; H. Cimek, L. Kieszczyński, *Komunistyczna Partia Polski 1918–1938*, Warszawa 1984, s. 82.

⁸ B. Musiał, *Przewrót majowy w rachubach Kremla*, „Rzeczpospolita”, 19 V 2012, <https://www.rp.pl/arttykul/877121-Przewrot-majowy--w-rachubach-Kremla.html> (dostęp: 6 III 2018).

⁹ W.I. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. XLV, Warszawa 1989, s. 337–349.

Zmiany dotyczyły przede wszystkim sekcji komunistycznych podległych Kominternowi. Pracować nad nową formułą miała Komisja ds. Nielegalnej Działalności przy Biurze Organizacyjnym Komitetu Wykonawczego (KW) Kominternu, która została powołana 6 XII 1922 r., czyli dzień po IV Kongresie Kominternu¹⁰. Formalnie pracę rozpoczęła 17 I 1923 r., o czym dowiadujemy się z jej pierwszego posiedzenia¹¹. Komisja pracowała przez dwa lata, zakończyła swoje funkcjonowanie na początku 1925 r. Skład jej był bardzo znamienny. Wchodzili do niej: przewodniczący Edward Próchniak „Weber”¹² – członek Oddziału I podległego Przedstawicielstwu Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (KPRP) przy KW Kominternu, a realizującego cele Wydziału Międzynarodowej Łączności (*Otdiel międzynarodowej swiazi* – OMS) przy KW Kominternu na polskich Kresach Wschodnich. Członkami byli Meier Abramowicz Trilisser „Moskwin”¹³, szef *zakordonnowo otdielenia*, czyli

¹⁰ Rossijskij gosudarstwiennyj archiw socjalno-politiceskoj istorii (dalej: RGASPI), f. 495, op. 27, d. 1, l. 1, 44–47; I.A. Damaskin, *Stalin i razwiedka*, Moskwa 2004, s. 71–72.

¹¹ S. Courtois, J.L. Panné, *Komintern w akcji*, w: S. Courtois, N. Werth, J.L. Panné, A. Paczkowski, K. Bartosek, J.L. Margolin, *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 1999, s. 272.

¹² Edward Próchniak „Sewer”, „Weber” (1888–1937), działacz komunistyczny. Od 1903 r. członek Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL), następnie od 1917 r. członek RKP(b), od 1918 r. należał do KPRP. W 1920 r. członek Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski. Po klęsce Armii Czerwonej w wojnie polsko-bolszewickiej przebywał w Rosji sowieckiej i ZSRS. W okresie „wielkiej czystki” 8 VII 1937 r. aresztowany przez NKWD. 21 VIII 1937 r. skazany na śmierć przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRS. Stracony tego samego dnia. Skremowany i pochowany na Cmentarzu Dońskim. RGASPI, f. 495, op. 27, d. 1, l. 3; P. Samuś, *Edward Próchniak*, Warszawa 1983; www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=12490 (dostęp: 29 VI 2017).

¹³ Meier Abramowicz Trilisser „Moskwin” (1883–1941), działacz międzynarodowego ruchu komunistycznego. W 1901 r. wstąpił do Rosyjskiej Socjal-Demokratycznej Robotniczej Partii (bolszewików) [RSDRP(b)], a w 1905 r. przyłączył się do bolszewików. W 1906 r. prowadził wojennej strukturze bolszewików w Finlandii. Uczestniczył w zakupie od japońskich służb specjalnych broni dla organizacji wojskowej bolszewików oraz otrzymywał pieniądze na prowadzenie polityki destabilizacji sytuacji w Rosji carskiej. Był ponadto związany z fińskimi radykalnymi nacjonalistami, organizatorami licznych zamachów terrorystycznych i napałów. W 1918 r. został przewodniczącym wojskowej organizacji irkuckiego komitetu RKP(b) i organizował czerwoną terror w guberni irkuckiej. Był też naczelnikiem sztabu Frontu Przybajkalskiego, a następnie pracował jako sekretarz Amurskiego Komitetu Okręgowego RKP(b). W 1921 r. z polecenia Feliksa Dzierżyńskiego skierowany został do pracy w organach centralnych Wszechrosyjskiej Komisji Nadzwyczajnej do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem (Wsierossijskaja czriezwyčajnaja komissija po bor’bie s kontrriewolucyjej i sabotażom – WCzK), a dokładnie w wydziale zagranicznym (Inostrannyj otdiel – INO) WCzK. Od 1926 r. był zastępcą szefa OGPU. Za pomocą organów wywiadowczych przekazywał m.in. pieniądze na finansowanie zagranicznego ruchu komunistycznego. Agent Kominternu, pod jego auspicjami próbowano organizować zbrojne powstania w Estonii (1924 r.) i Bułgarii (1924 r.). W 1935 r. przeszedł do pracy w KW Kominternu. Posadzony o związki z Lwem Trockim i wywiadem japońskim. Aresztowany przez NKWD w 1940 r. i rozstrzelany w tym samym roku. Rehabilitowany w 1956 r. RGASPI, f. 495, op. 27, d. 1, l. 3; A. Wielidow, *K istorii WCzK-GPU*, Petersburg 2011; <http://svr.gov.ru/history/tr.htm> (dostęp: 3 X 2016).

Oddziału Zagranicznego (ros. INO WCzK-GPU-OGPU), Peter Aleksanrowicz Wompe¹⁴ – szef Wydziału Międzynarodowej Łączności w latach 1922–1925, Jemiel’jan Michajłowicz Jarosławskij¹⁵. Na zebraniu Komisji w lutym 1923 r. skład poszerzono o Wincasa Simanowicza Mickiawiczius-Kapsukasa, który zastępował Próchniaka podczas jego wyjazdów¹⁶, oraz Osipa Piatnickiego

¹⁴ Peter Aleksanrowicz Wompe (1890–1925), działacz komunistyczny. Od 1911 r. członek Rosyjskiej Socjal-Demokratycznej Partii Robotniczej (RSDRP), mienszewik. Od 1917 r. członek RKP(b). Piastował wysokie stanowiska partyjne: kierownik KC ds. związków zawodowych pracowników kolei. W 1921 r. został włączony w skład KW Kominternu. W latach 1922–1925 był kierownikiem Komisji Międzynarodowej Łączności. RGASPI, f. 495, op. 27, d. 1, l. 1, 44–47.

¹⁵ Jemiel’jan Michajłowicz Jarosławskij (1878–1943), prawdziwe nazwisko Miniej Izrailewicz Gubielman. Od 1898 r. działacz RSDRP(b). Od 1901 r. przebywał za granicą jako korespondent gazety „Iskry”. Następnie członek komitetów RSDRP w Czycie i Petersburgu. Jeden z kierowników partyjnej organizacji bojowej zajmującej się działalnością m.in. ekspropriacyjną i grabieżami. Działal głównie na terenie Jarosławia (stąd jego przybrane nazwisko), ale też Jekaterynosławia. Następnie trafił do Moskiewskiego Komitetu RSDRP. W 1907 r. aresztowany i zesłany na teren wschodniego Sybiru. W czasie rewolucji październikowej był członkiem partyjnego centrum w Moskwie i członkiem Wojenno-Rewolucyjnego Komitetu. W latach 1918–1919 dostał pełnomocnictwa od Komitetu Centralnego (KC) RKP(b) na przeprowadzenie mobilizacji do Armii Czerwonej, był jednocześnie komisarzem Moskiewskiego Okręgu Wojskowego. Od 1921 r. członek KC RKP(b). W 1923–1934 członek Centralnej Komisji Kontroli w KC RKP(b)/WKP(b). Od stycznia 1939 r. pracował jako historyk w Akademii Nauk ZSRR, a także kierował Wyższą Partyjną Szkołą przy KC WKP(b). Od początku lat trzydziestych aktywny stronnik Józefa Stalina. W czasie II wojny światowej jego propagandowe teksty zagrzewały żołnierzy do walki. Zmarł 4 XII 1943 r. w Moskwie na raka żołądka. Ibidem, l. 3; S.L. Firsow, *Była li biezbożnaja piatiletka?*, „Niezawisimaja”, 30 X 2002, <http://www.peeep.us/2378281f> (dostęp: 25 VIII 2017).

¹⁶ Wincas Simanowicz Mickiawiczius-Kapsukas (1880–1935), organizator i założyciel struktur komunistycznych na Litwie, działacz międzynarodowego ruchu komunistycznego. W latach 1902–1904 studiował na uniwersytecie w Bernie. W 1903 r. przyłączył się do litewskich socjaldemokratów. Uczestnik rewolucji 1905 r. na Litwie. Od 1907 r. w więzieniu oraz na zsyłce. Od 1904 do 1906 redagował pisma „Draugas” i „Darbininkas”, następnie współpracował z gazetami „Naujoje Gadyne” i „Skardas”. Artykuły podpisywał pseudonimem „Kapsukas”, który z czasem przyjął jako swoje partyjne nazwisko. W 1914 r. nawiązał kontakt z Włodzimierzem Leninem w Krakowie. Następnie wyemigrował do Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. W lipcu 1917 r. wstąpił w szeregi RSDRP(b), stanął na czele litewskiej mutacji „Prawdy” („Tiesa”). Po rewolucji październikowej 1917 r. pracował w Ludowym Komisariacie ds. Narodowości, gdzie objął kierownictwo nad departamentem litewskim. Był członkiem sekcji litewskiej przy KC RSDRP(b), następnie RKP(b) oraz członkiem KC Komunistycznej Partii Litwy. Aktywnie włączył się w przygotowywanie podwalin pod radziecką Litwę. Od 27 lutego do 4 VII 1919 r. sprawował funkcję szefa Rady Komisarzy Ludowych Białorusko-Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (Lit-Biel). W czasie wojny polsko-bolszewickiej (w latach 1920–1921) działał nielegalnie w Wilnie. Od 1921 r. oddelegowany do Moskwy, w 1923–1935 był członkiem KW Kominternu. RGASPI, f. 495, op. 27, d. 1, l. 3; ibidem, d. 3, l. 24; G.M. Adibiekow, E.N. Szachnazarowa, K.K. Szirinia, *Organizacyonnaja struktura Komintierna 1919–1943*, Moskwa 1997, s. 67, 70–72, 110–113; <http://www.biografija.ru/biography/mickyavichjus-kapsukas-vikentij-semenovich-vincas-simanovich.htm> (dostęp: 4 IX 2017).

– szefa Wydziału Międzynarodowej Łączności w latach 1921–1922¹⁷. I jeszcze członkiem Komisji był A. Kijarini (Chiarini), przedstawiciel odpowiedzialny m.in. za włoski ruch komunistyczny. Za Polskę i kraje nadbałtyckie odpowiadał Próchniak. Wszyscy członkowie Komisji mieli ogromne doświadczenie w nielegalnej działalności, zdobyte jeszcze przed rewolucją październikową na terenie Imperium Rosyjskiego. Warto też zauważyć, że osoby te miały szerokie wpływy w organach wywiadowczych państwa radzieckiego i tworzyły Wydział Międzynarodowej Łączności.

Komisja postawiła sobie trzy główne cele do osiągnięcia. Pierwszym było wzmocnienie słabych, rozpadających się partii komunistycznych. Przykład stanowiła sytuacja partii komunistycznej w Jugosławii, która została poddana wnikliwej analizie na posiedzeniu Komisji 16 II 1923 r.¹⁸ Drugim celem była zmiana struktury partii – ujednoczenie jej i na nowo ukierunkowanie działalności partii. Miały powstać przy każdej sekcji nowe komórki organizacyjne, a już istniejącym chciano przydzielić nowe zadania. Bardzo ważnym zadaniem Komisji było uregulowanie stosunków tych nowych struktur z partią komunistyczną. Świadczy o tym m.in. to, że już w kwietniu 1923 r. we Włoszech istniało tzw. nielegalne biuro, które prowadziło rozmowy z prezydium Włoskiej Partii Komunistycznej, układali między sobą relacje. Chodziło o przejście przez lokalne partie części zadań, za które do tej pory w dużej mierze odpowiadały radzieckie grupy destabilizacyjno-wywiadowcze. Nie wszystkie partie komunistyczne godziły się na przejście po nich tego rodzaju

¹⁷ Osip Piatnicki, właśc. Josif Aronowicz Tarszis (1882–1938), w połowie 1898 r. przyłączył się do rewolucyjnego koła w nielegalnym związku zawodowym w Kownie. Następnie wyjechał do Wilna, gdzie był sekretarzem i kasjerem żeńskiego związku zawodowego krawców. W 1900 r. udało mu się nawiązać łączność z redakcją gazety „Iskry” i wkrótce stał się głównym organizatorem nielegalnej sieci kolporterskiej na terenie Rosji. W 1902 r. został aresztowany i trafił do więzienia, z którego wkrótce uciekł i wyjechał za granicę, działał w Berlinie. W 1903 r. na II zjeździe partii w Brukseli i Londynie opowiedział się po stronie bolszewików. Po powrocie do Rosji był członkiem Komitetu RSDRP w Odessie. Uczestniczył w rewolucji 1905 r. Następnie kierował konspiracyjno-technicznym aparatem Komitetu RSDRP w Moskwie. Ponownie opuścił Rosję w 1908 r., był członkiem Biura Zagranicznego partii. W 1913 r. wrócił do Rosji i zaraz został aresztowany i zesłany do guberni jenijskiej (środkowa Syberia). Po rewolucji lutowej wrócił do Moskwy i został członkiem tamtejszego Komitetu RSDRP(b). Od 1921 r. członek KW Kominternu, 1923–1935 pełnił funkcję sekretarza. W latach 1924–1927 członek Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej przy WKP(b), w latach 1927–1937 członek KC WKP(b). Miał wpływ na politykę kadrową partii i na decyzje NKWD. Aresztowany 27 VI 1937 r., rozstrzelany 28 VII 1938 r. RGASPI, f. 495, op. 27, d. 1, l. 3; I.X. Łałajanc, *Iz wospominanij: iskrowskoje bolszynstwo i mien'szynstwo na wtorom sjezdzie* oraz C.S. Zielikson-Bobrowskaja, *Iz wospominanij*, <http://leninism.su/biography/4283-dajte-nam-organizatsiyu-revoljutsionerov.html?start=24> (dostęp: 25 VIII 2017).

¹⁸ RGASPI, f. 495, op. 27, d. 1, l. 9; E. Kowalczyk, *Change of Game Rules. The Policy of the Communist International during 1923–1925 vis-à-vis the communist sections*, „Review of History and Political Science” 2019, t. VII, nr 2.

działalności. Przykładem była KPRP. Kominternowi zależało, by w nowej sytuacji politycznej wzmożły się odśrodkowe działania destabilizujące sytuację wewnętrzną innych – kapitalistycznych państw. Komisja planowała, w jaki sposób wdrożyć partie komunistyczne w agitację komunistyczną w armii, przenikanie do legalnie działających organizacji, sprawy techniczne związane z preparowaniem dokumentacji i z wydawaniem nielegalnej literatury, prowadzenie wywiadu wojskowego, przenikanie do państwowego aparatu i działalność uzbrojonych bojówek. Planowano utworzyć w ramach poszczególnych komitetów centralnych wydziały: łączności i techniki, wojskowy oraz syndykalistyczny (spółdzielczy) itp. Wiązało się to oczywiście ze zwiększeniem wydatków na funkcjonowanie partii komunistycznych¹⁹.

Trzecim celem Komisji było opracowanie zasad konspiracyjnej pracy, jakie stosowali członkowie Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) [RKP(b)] za czasów imperium carskiego i działalności ich organizacji bojowej. Końcowy projekt został opracowany 15 II 1925 r. i zbierał wszystkie dotychczasowe cząstkowe instrukcje. Był to 27-stronicowy dokument zatytułowany „Zasady konspiracji partyjnej”. Poszczególne rozdziały dotyczyły nie tylko zasad działalności konspiracyjnej, ale też „walki z tajnymi agentami burżuazyjnych władz”, przedsięwzięcia, jakie należy przyjąć w czasie akcji rządowych organów bezpieczeństwa oraz jak zachowywać się podczas przesłuchań w sądach i w bezpośrednim kontakcie z organami bezpieczeństwa. Odnosił się również do spraw działalności w wojsku²⁰. Opracowane przez Komisję „Zasady konspiracji partyjnej” były z założenia projektem, który stanowił „podstawę do omówienia i uzupełnienia przez towarzyszy mających takie same doświadczenia”. Partie satelickie wdrażały go w życie według swoich możliwości, dostosowując do warunków panujących na terenie swojej działalności²¹.

Prezentowany poniżej dokument pt. „Zasady konspiracji partyjnej” znajduje się w zbiorach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Socjalno-Politycznej Historii w Moskwie.

¹⁹ 6 I 1925 r. odbyło się posiedzenie Komisji Budżetowej KW Kominternu. Wówczas na działalność sekcji przeznaczono 240 tys. złotych rubli (mających zabezpieczenie w złocie w odróżnieniu od sowznaków). Polska struktura komunistyczna była na trzecim miejscu, jeśli chodzi o wysokość sum przeznaczonych na działalność komunistów. Komunistyczna Partia Niemiec otrzymała 1 034 450 złotych rubli, a Komunistyczna Partia Francji – 600 tys. złotych rubli. W Polsce po reformie Grabskiego kurs złotego w stosunku do rubla kształtował się 2 zł za 1 rubla – to daje kwotę 480 tys. zł. RGASPI, f. 495, op. 27, d. 1, l. 24; Dzhugashvili, Iosif Vissarionovich (Stalin), Предложения Сталина И.В. в комиссию Исполкома Коминтерна (New Haven 1923–1929), accessed 25 Jun 2018, <http://www.stalin-digitalarchive.com/frontend/node/109083> (dostęp: 25 VI 2018); *Politbiuro CK RKP(b)-WKP(b) i Komintiern: 1919–1943 gg. Dokumenty*, red. G.M. Adibiekow, Moskwa 2004, s. 295.

²⁰ RGASPI, f. 495, op. 27, d. 2, l. 19–46.

²¹ *Ibidem*, l. 19–46; E. Kowalczyk, op. cit.

Ścisłe tajneZASADY KONSPIRACJI PARTYJNEJ²²

Spis treści

Słowo wstępne	236
I. Uwagi ogólne	237
II. Działania konspiracyjne w przypadku nielegalnej działalności partii.	239
III. Partia o statusie półlegalnym	241
IV. Mieszkanie konspiracyjne.	241
V. Adresy konspiracyjne [miejsca spotkań konspiracyjnych]	243
VI. Łączność	244
VII. Pseudonim partyjny.	245
VIII. Zapisy. Korespondencja. Dokumenty. Szyfr.	246
IX. Przechowywanie archiwum i in.	249
X. Nielegalne drukarnie	249
XI. Zebrania konspiracyjne.	251
XII. Konspiracja w nielegalnej działalności organizacyjnej	252
XIII. Konspiracja w legalnych organizacjach.	255
XIV. Nielegalnie zamieszkujący działacz w miejscach publicznych.	255
XV. Ostrzeżenie o niebezpieczeństwie.	256
XVI. Walka z tajnymi agentami państwa burżuazyjnego.	256
XVII. Środki po wypadkach	258
XVIII. Podczas przesłuchania i w areszcie.	258
XIX. Wyjście z nielegalności [Koniec okresu nielegalnej działalności]	259

Słowo wstępne.

Broszura „Zasady konspiracji partyjnej” stanowi pewną próbę przekazania doświadczenia w działalności podziemnej kilku towarzyszy, zmuszonych w warunkach demokracji do wypracowania, w celu uchronienia organizacji partyjnej i ciągłości pracy kompartii [partii komunistycznej] szeregu „zasad” traktujących o metodach konspiracyjnej działalności partyjnej. „Zasady” te stanowią jedynie zarys, wymagający uzupełnienia i bardziej odpowiedniego zredagowania ze strony osób sporządzających. Jednak, wniesiemy ten szkic, jako podstawę do omówienia i uzupełnienia przez towarzyszy mających takie same doświadczenia. Naszym zdaniem takie „zasady” powinny być pracą zbiorową wszystkich partii, posiadających doświadczenie w nielegalnej działalności. Sądzimy, że takie „zasady” są niezbędne ponieważ młode, często zmieniający

²² Serdecznie dziękuję Pani Karolinie Romanowskiej, tłumaczowi przysięgiemu, za profesjonalny przekład z języka rosyjskiego.

się kadry aktywnych działaczy zupełnie nie znają metod działalności partyjnej w warunkach nielegalnego lub na wół legalnego działania partii.

25/II-[19]25 r.

I. Uwagi ogólne²³

1. Celem konspiracji jest zapewnienie partii możliwości prowadzenia bolszewickiej organizacyjnej, agitacyjnej i propagandowej działalności aż do obalenia przez proletariat, pod kierownictwem partii, władzy wyzyskiwaczy.

2. Obok bezpośredniej konspiracji, w celu ukrycia przed agentami państwa burżuazyjnego nielegalnego aparatu i niepodlegających ujawnieniu informacji o swojej działalności, partia jest zmuszona prowadzić walkę z agentami wysyłanymi przez przeciwnika w celu przeniknięcia do organizacji partyjnej w celu śledzenia jej nielegalnych działaczy, planów strategicznych, nielegalnego aparatu technicznego itd.

3. Należy koniecznie pamiętać, że nierzadko najmniejsze niedopatrzenie w konspiracji może stać się przyczyną największego i w żaden sposób nieuzasadnionego zniszczenia aparatu partii, aresztowań jej aktywnych działaczy i inne. Dlatego też organy kierownictwa partii powinny przywiązywać dużą wagę do spraw konspiracji. W związku z podejmowaniem decyzji w różnych kwestiach nielegalnej i na wół legalnej działalności, powinna być wnikliwie omawiana także konspiracyjna strona sprawy. Nowym nielegalnym działaczom

²³ Komunistyczna Partia Robotnicza Polski [KPRP; od 1925 r. Komunistyczna Partia Polski (KPP)] w początkowym okresie funkcjonowania cieszyła się względną swobodą działania. Na skutek stanowiska, jakie zajęła KPRP w czasie wojny polsko-bolszewickiej, partia została zepchnięta przez aparat administracyjny państwa polskiego do konspiracji. Przy czym polskie władze nie przyjęły żadnej ustawy, zabraniającej działalności KPRP na terenie II Rzeczypospolitej. Organy bezpieczeństwa państwowego wykorzystywały zapisy kodeksu karnego, które pozwalały na zwalczanie aktywności partii komunistycznej. Począwszy od 1923 r., Komintern pracował nad zmienioną formułą działalności partii. Efekty jej KPRP przyjęła w 1925 r. na III Zjeździe KPP w ramach tzw. bolszewizacji. Przyjęcie bolszewizacji oznaczało zmiany w strukturze KPP – powołanie nowych wydziałów oraz narzucenie na partię nowych zadań, m.in. działalność wywiadowczą. KPP musiała też przestrzegać instrukcji konspiracyjnej przygotowanej przez Komisję ds. Nielegalnej Działalności KW Kominternu. Jednak, mimo starań, ze stosowaniem się do tych zasad w warunkach polskich był duży problem, który wynikał przede wszystkim z braku doświadczenia członków KPP w działalności konspiracyjnej, ale też z braku na terenie polskim kursów przygotowujących komunistów do funkcjonowania w niej. Procent komunistów z sekcji polskiej, pobierających naukę w szkołach partyjno-wojskowych w ZSRR, nie był jednak wystarczający, sięgał zaledwie kilku – kilkunastu procent członków partii. Wdrażanie zasad konspiracji i ich stosowanie przez KPP zostało bardzo słabo udokumentowane. Wynikało to z samej idei konspiracji i związanego z nią zakazu dokumentowania praktycznego zastosowania zasad konspiracji. Ponadto dokumentacja partyjna zazwyczaj oddaje realizację zadań, rzadko dotyczy zachowania komunistów w trakcie ich wykonywania. Zasady konspiracyjne komunistów powinni mieć „we krwi”, stanowić nieodłączną część ich postawy. W miarę możliwości zaprezentowane w pośrednich i bezpośrednich źródłach przypadki stosowania zasad konspiracji przez członków KPP postaram się przybliżyć Czytelnikowi w kolejnych przypisach.

należy udzielać, do momentu podjęcia przez nich wykonywania swoich obowiązków, szczegółowych instrukcji w kwestiach konspiracji. Starzy towarzysze powinni kierować uwagę młodszych działaczy na wszelkie niedopatrzania tych ostatnich w konspiracji i przekazywać im swoje doświadczenie.

4. Konieczne jest wpajanie członkom partii, a w szczególności aktywnym działaczom, że w sprawie konspiracji absolutnie niedopuszczalne jest wścibstwo, lekkomyślny stosunek do sprawy itd. ponieważ często jedno słowo za dużo o nielegalnej działalności może mieć zgubne skutki dla organizacji.

5. Należy koniecznie mieć na uwadze, że żadna nielegalna działalność, niezależnie od tego jak skrupulatnie będzie zakonspirowana, nie ma absolutnej gwarancji, że nie zostanie wykryta przez przeciwnika. Dlatego poza bezpośrednią ochroną nielegalnej organizacji należy koniecznie podejmować działania w celu zlokalizowania wpadki, jeśli taka nastąpi, i zapewnienia tajemnicy korespondencji i innych dokumentów na wypadek ich ujawnienia.

6. Konstrukcja nielegalnego aparatu partii powinna być obliczona w taki sposób, by nawet największa wpadka lub nawet największa prowokacja nie mogła doprowadzić do zniszczenia całego aparatu.

W tym celu należy:

- a) unikać powierzania jednemu i temu samemu towarzyszowi kierowania kilkoma samodzielnymi rodzajami pracy, jak np.: łączność, nielegalna drukarnia, organizacja wojskowa itd.;
- b) być skrajnie ostrożnym przy przenoszeniu jednego i tego samego działacza z jednej nielegalnej pracy do drugiej, jeśli organizacja, gdzie pracował towarzysz nie została zlikwidowana lub nie została całkowicie przebudowana po odejściu danego działacza;
- c) nawet najbardziej odpowiedzialnym działaczom nie należy przekazywać informacji konspiracyjnych, jeśli informacje te nie są niezbędne do pracy;
- d) nie należy powierzać pracy w nielegalnej organizacji osobom mało znanym;
- e) nie dopuszczać przez pewien czas do pracy w nielegalnej organizacji towarzysza, który wyszedł z więzienia lub został zwolniony z aresztu, nawet jeśli towarzysz ten przed aresztowaniem prowadził taką działalność w organizacji;

7. Wybierając nielegalnego działacza należy w pierwszej kolejności zbadać polityczną pewność^a kandydata. Żadne inne zdolności i cechy kandydata nie powinny stanowić powodu powołania, jeśli nie ma zupełnej pewności co do jego politycznego przekonania.

8. W sprawie konspiracji należy uważać wszystko za niegodne zaufania, jeśli nie zostanie udowodnione coś wręcz przeciwnego.

^a W znaczeniu spolegliwość.

Sprawdzając, czy polecany nielegalny działacz, właściciel mieszkania konspiracyjnego itd. jest godny zaufania, nie należy zadowalać się ogólnymi rekomendacjami, nawet jeśli pochodzą one od starych i w pełni godnych zaufania członków partii, a należy koniecznie szczegółowo sprawdzić i to w miarę możliwości w różnych godnych zaufania źródłach: z jakiego środowiska rekomendowany się wywodzi, z jakich osób składa się krąg jego bliskich znajomych, czy jest rzeczywiście zainteresowany walką o wyzwolenie klasy robotniczej, czy jest uczciwy w stosunku do swoich towarzyszy, czy nie ma skłonności do pijaństwa itp. itd.

Rekomendacje na piśmie, zaświadczenia itp. dokumenty w ogóle nie powinny być przyjmowane jako dowód solidności, jeśli dokumentu nie otrzymano od znanych organizacji lub działaczy w formie zaszyfrowanej i nie zostały przekazane zaufanym kanałem łączności.

W razie konieczności należy wnikliwie sprawdzić profil polityczny i obyczajowy kandydata, a w razie wykrycia jego negatywnych cech, kandydatura powinna zostać uznana za nieakceptowalną.

9. Nielegalna działalność nie powinna być powierzana: a) skłonnym do pijaństwa, b) uprawiającym gry hazardowe i c) osobom chorym; w szczególności należy unikać osób cierpiących na jakiegokolwiek choroby przewlekłe, mogące powodować czasowe utraty przytomności (epilepsja i in.).

II. Działania konspiracyjne w przypadku nielegalnej działalności partii²⁴

10. Partia bolszewicka może działać w kraju kapitalistycznym zupełnie legalnie tylko w wyjątkowych przypadkach. W takim okresie powinna być gotowa do przestrojenia, w dowolnym momencie, swojego aparatu, częściowo lub w całości, na status organizacji działającej w sposób nielegalny²⁵.

11. W celu uniknięcia aresztowania odpowiedzialnych działaczy i w ogóle przerwania swojej działalności rewolucyjnej, organy kierownicze partii powinny zawsze bezwzględnie posiadać²⁶:

²⁴ Organizacją nielegalnej działalności w KPP miały zajmować się wydziały techniczne. Odpowiadały one za łączność, druk literatury konspiracyjnej i transport oraz komórkę podrabiającą dokumenty. Ich praca polegała na utrzymaniu łączności pomiędzy różnymi strukturami partii oraz między funkcjonariuszami ściganymi przez organy bezpieczeństwa, tzw. *nielegalami*, na wyszukiwaniu mieszkań konspiracyjnych, zaopatrzeniu funkcjonariuszy w nielegalne dokumenty, dbaniu o prawidłowe funkcjonowanie tajnych drukarni. Wydziały techniczne zajmowały się ponadto rozdzieleniem literatury komunistycznej pomiędzy tajne punkty jej składowania.

²⁵ Wyjątkowość partii na tle innych.

²⁶ W warunkach polskich jedną z zasad konspiracyjnych, respektowaną w codziennej działalności, było unikanie przebywania w swoim mieszkaniu. Stosowano ją szczególnie w czasie wzmożonych akcji prewencyjnych przeprowadzanych przez policję, najczęściej przed większymi świętami komunistycznymi. Jak wspomina Władysław Krajewski, jeden z warszawskich komunistów, w przypadku aktywnych działaczy kończyło się to po prostu niebywaniem w domu. Czekali oni na mieście na kontakt z łączniczkami, które im

- a) mieszkania konspiracyjne dla odpowiedzialnych działaczy, którzy powinni rozpocząć nielegalną działalność w przypadku nadejścia odpowiedniego momentu politycznego, zgodnie z dyrektywami organów kierowniczych partii;
- b) gotowe nielegalne drukarnie z niezbędnymi zapasami do drukowania, a także wytypowanych do nielegalnego drukowania pracowników technicznych;
- c) awaryjną łączność konspiracyjną między kierownictwem, poszczególnymi odpowiedzialnymi działaczami i in.
- d) rezerwy świeżych, nieskompromitowanych legalną pracą działaczy do nielegalnej działalności partyjnej w podziemiu;
- e) pojazdy niezbędne do transportu literatury itp.

12. Protokoły wszystkich najważniejszych posiedzeń, pieniądze, które nie są przeznaczone na bieżące wydatki, wykazy lub karty ewidencyjne członków należy przechowywać w mieszkaniach konspiracyjnych, pozostawiając w oficjalnych pomieszczeniach biurowych jedynie niezbędne dokumenty, które nie nadają się do wykorzystania jako materiał do wysunięcia oskarżenia, na podstawie obowiązujących przepisów prawa, przeciwko partii, ani jako dane (adresy i in.) do aresztowania bardziej aktywnych członków.

Takie środki ostrożności należy intensyfikować w miarę tego jak sytuacja polityczna staje się coraz bardziej i bardziej niebezpieczna dla legalnej działalności partii (zagrożenie wybuchem wojny, dokonaniem przewrotu faszystowskiego, zagrożenie kolejnego rozgromienia organizacji robotniczych i in.).

13. W przypadku wyraźnego ujawnienia przygotowywanego ataku na partię, należy podjąć działania w celu uniknięcia aresztowania chociażby znaczącej części działaczy kierujących.

W tym celu należy koniecznie w szczególności:

- a) organizować posiedzenia organów kierowniczych i zebrania odpowiedzialnych działaczy w formie zakonspirowanej;
- b) wydać polecenie, aby działacze kierujący nie brali udziału jednocześnie w znacznej liczbie w legalnych zgromadzeniach, gdy istnieje obawa, że ich uczestnicy mogą zostać aresztowani.
- c) zaproponować działaczom wytypowanym do nielegalnej działalności, by nie bywali w swoich zwykłych „legalnych” mieszkaniach i in.

14. Członkowie partii powinni zostać uprzedzeni przez organy kierownicze o możliwej delegalizacji partii i należy wskazać niezbędne działania, które powinny zostać podjęte przez członków partii.

przekazywały informacje, zazwyczaj wieczorem, gdzie mogą danego dnia nocować. Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – dopływy (dalej: MSW-dopływy), 1055, Załącznik 1. Do Towarzyszy z KC KPRP. Pismo specjalne KW Kominternu z sierpnia 1923 r., k. 19; ibidem, Pismo KW MK do towarzyszy z KC KPRP z sierpnia 1923 r., k. nlb.

III. Partia o statusie półlegalnym

15. Kiedy partia, mimo że formalnie nie została pozbawiona prawa do legalnego działania, ale faktycznie jest zmuszona do prowadzenia części swojej działalności w sposób nielegalny, powinna szczególnie mieć na uwadze postanowienia art. 10–14 i powinna być przygotowana, w każdym momencie, by przestroić cały niezbędny do nielegalnej działalności aparat i działacze na tryb działalności nielegalnej.

16. Walcząc o poszerzenie zakresu swojej legalnej działalności partia powinna być jednakowoż skrajnie ostrożna przy przestrajaniu swojego aparatu, odpowiedzialnych działaczy itp. na działalność legalną w sytuacji okresowego osłabienia reżimu. Półlegalna partia powinna wykorzystywać całe swoje pierwsze doświadczenie z nielegalnej działalności i bezustannie pracować nad udoskonalaniem nielegalnego aparatu.

IV. Mieszkanie konspiracyjne²⁷

17. Mieszkanie konspiracyjne (do nielegalnego zamieszkiwania, drukowania, na punkt literacki itp.) urządza się w mieszkaniu, punkcie handlowym, zakładzie rzemieślniczym itp. zaufanego towarzysza.

18. Właściciel mieszkania konspiracyjnego i inne osoby zamieszkujące w nim jako zwykli lokatorzy nie powinni zajmować odpowiedzialnych stanowisk w organizacjach, które są uważane przez policję za komunistyczne: nie powinny wykonywać poza mieszkaniem funkcji działacza partyjnego, związanych z ryzykiem wpadki i w ogóle powinny robić na świecie zewnętrznym wrażenie lojalnych obywateli.

19. Jeśli w sytuacjach wyjątkowych legalnej osobie mieszkającej w mieszkaniu powierza się wykonanie zadania partyjnego, to powinno być ono w każdym razie nietrudne i mniej ryzykowne, przy czym powinny zostać zastosowane środki ostrożności (art.).

20. W sprawach większej wagi konieczne jest, by legalnie zamieszkujący w mieszkaniu członkowie partii nie byli członkami zakładowych i in. komórek.

W ogóle właściciele i legalnie zamieszkujący lokatorzy mieszkania konspiracyjnego powinni unikać szerokiego kręgu znajomych i starać się robić na wszystkich wrażenie zwyczajnego obywatela, który niespecjalnie interesuje się polityką.

21. Jeśli działacz mieszka w mieszkaniu nielegalnie (bez meldunku), powinien wybierać odpowiedni moment wchodzenia do mieszkania i wychodzenia z niego, tak by pozostać niezauważonym przez sąsiadów, portierów i in.

Jest kompletnie niedopuszczalne wchodzenie do mieszkania lub wychodzenie z niego przez okno lub w inny nietypowy sposób.

²⁷ Wydziały techniczne w KPP wyposażały członków partii nie tylko w „lewe” dokumenty, paszporty – nazywane w komunistycznym slangu „paskami”, ale również załatwiały podróżującym tzw. przejazdówki. Były to mieszkania konspiracyjne, w których mogli się zatrzymać. Wydziały techniczne podawały ich adresy i odpowiednie hasła rozpoznawcze. RGASPI, f. 495, op. 123, d. 34, l. 8.

Nigdy nie należy podjeżdżać do mieszkania konspiracyjnego wynajętym samochodem lub dorożką lub też wsiadać przy nim do takich pojazdów.

22. Przy zajmowaniu nowego mieszkania konspiracyjnego należy szczegółowo wyjaśnić właścicielowi i jego domownikom ich obowiązki. Nieśmiałych należy zachęcać, zbyt nieostrożnych i nierozważnie śmiałych powstrzymywać.

Dzieci powinny być również wtajemniczone w konieczność konspiracji.

23. Należy nieustannie obserwować, jak gospodarze przestrzegają zasad konspiracji, wskazując im ich wszystkie błędy. Wspólnie z nimi należy obserwować, czy mieszkanie nie jest obserwowane (przez podejrzliwego^b sąsiada, portiera, szpicla na ulicy lub z budynku naprzeciwko itp.).

24. Nielegalny lokator powinien dostosować się do stylu życia właścicieli mieszkania, aby w żaden sposób nie wywoływać podejrzeń u obcych. Szczególnie uważnie należy przestrzegać tego warunku w małych miastach i na wsiach, gdzie sąsiedzi dobrze się znają.

25. Nielegalni lokatorzy nie powinni wykorzystywać jako kurierów osób, które znają jego mieszkanie konspiracyjne, tym bardziej kurierem nie może być właściciel lub inny legalny lokator mieszkania konspiracyjnego; jeśli w wyjątkowych przypadkach te obowiązki powierzono takiej osobie, to powinny zostać zastosowane środki ostrożności.

26. Należy uważać, by konspiracja mieszkania nie została przypadkowo złamana w relacjach z innymi organizacjami i działaczami (wysłanie listu w kopercie ze stemplem właściciela mieszkania; zapakowanie paczki konspiracyjnej w gazetę z adresem mieszkania i in.).

27. Mieszkania konspiracyjne nielegalnych działaczy nie powinny być wspólne dla kilku działaczy. W zasadzie każdy działacz powinien mieć swoje mieszkania konspiracyjne, o których nie wie nikt poza nim samym i właścicielami mieszkania.

28. Każdy nielegalnie zamieszkujący działacz powinien mieć nie mniej niż dwa mieszkania. Dokładnie tak samo powinny działać pomieszczenia do nielegalnego drukowania, punkty konspiracyjne, magazyny i in. na wypadek, gdyby jedno mieszkanie trzeba było opróżnić w związku z grożącym mu niebezpieczeństwem.

29. Mieszkanie konspiracyjne bezwzględnie należy opróżnić w szczególności:

- a) kiedy istnieją podstawy by sądzić, że zostało wzięte pod obserwację;
- b) kiedy rozpoznano w nim osoby, co do których nie wiadomo czy można im ufać w sprawach związanych z konspiracją;
- c) kiedy została aresztowana osoba, która zna mieszkanie;
- d) kiedy nie wróciła o wyznaczonej godzinie osoba, która otrzymała związane z ryzykiem wpadki zadanie partyjne i która zna mieszkanie.

Mieszkanie może zostać ponownie zajęte jedynie wtedy, gdy zostało wyjaśnione domniemane niebezpieczeństwo.

^b Zastosowany imiesłów można rozumieć dwojako: podejrzliwego lub podejrzanego.

V. Adresy konspiracyjne [miejsca spotkań konspiracyjnych]²⁸

30. W celu przekazywania informacji, przekazywania korespondencji, przeprowadzania narad i in. nielegalni działacze spotykają się w miejscach spotkań konspiracyjnych.

Spotkania konspiracyjne należy zwykle wyznaczać w przestrzeni otwartej, jak np. na ulicy, w parku itd. i jedynie w wyjątkowych wypadkach w mieszkaniach konspiracyjnych.

Nie zaleca się wyznaczania spotkań konspiracyjnych w restauracjach, kawiarniach itp. miejscach publicznych.

31. Podczas spotkania konspiracyjnego ustala się kolejne spotkanie. Nie należy wyznaczać spotkań kilka razy pod rząd w tym samym miejscu.

Należy mieć zapasowy adres spotkania na wypadek, gdyby spotkanie w pierwotnie wyznaczonym miejscu nie mogło się odbyć z jakiegoś powodu.

32. Wybierający się na spotkanie konspiracyjne powinien się upewnić, czy nie jest śledzony. W przypadku, jeśli jest śledzony, należy podjąć działania w celu uwolnienia się od obserwującego: jeśli jednak to się nie uda, to w żadnym razie nie należy przychodzić na spotkanie.

33. W celu uniknięcia ujawnienia adresu spotkania konspiracyjnego należy ponadto:

- a) działać tak, żeby o miejscach spotkań konspiracyjnych nie dowiedziały się osoby postronne, nawet gdyby byli to w pełni godni zaufania działacze partyjni;
- b) w żadnym razie nie wolno wskazywać w liście miejsca spotkania konspiracyjnego w taki sposób, by mogła je odszyfrować osoba niewtajemniczona;
- c) należy w miarę możliwości unikać wysyłania kogokolwiek na spotkanie konspiracyjne za pomocą hasła;

²⁸ Nie udało mi się dotrzeć do dokumentów mówiących o sposobach organizacji spotkań konspiracyjnych. Możemy je poznać wyłącznie z dokumentów pośrednich. Spotkania konspiracyjne organizowano we wcześniej wyznaczonych przez wydział techniczny mieszkaniach konspiracyjnych, nazywanych w tym wypadku punktami zebrań, ale również na tzw. mieście. Przykładowo Piotr Mauer, członek Wydziału Wojskowego Komitetu Warszawskiego, w celu organizacji działalności destabilizacyjnej grupy rembertowsko-warszawskiej aranżował spotkania w różnych miejscach, np. na dworcu czy w małej kawiarni przy ul. Żelaznej w Warszawie. W ich trakcie jej działacze omawiali sprawę robienia bomb, zakupu krótkiej broni palnej w celu uzbrojenia „piątek” samoobrony. W Warszawie spotkania odbywały się w restauracji „Pod Kopernikiem” na Krakowskim Przedmieściu, „Ziemiańska” na ul. Mazowieckiej, a także pijalni kefiru Sigalina przy ul. Królewskiej. Miejscem wykorzystywanym przez Sekretariat i Centralną Redakcję do spotkań było też mieszkanie konspiracyjne przy ul. Nowy Świat 35, wyposażone w wannę z podwójnym dnem, którą wykorzystywano jako schowek na rękopisy, i również dysponującym bańką na naftę z takim samym podwójnym dnem. AAN, Archiwum Duracza, 105/2551, Akt oskarżenia przeciwko Franciszkowi Kwiatkowskiemu i innym, [31 VII 1933 r.], k. 32–33, 61; RGSPI, f. 495, o. 123, d. 17, l. 19; F. Fornalska, *W konspiracyjnej drukarni*, w: *Komuniści. Wspomnienia o Komunistycznej Partii Polski*, red. L. Borkowicz, C. Budzyńska, T. Daniszewski, Z. Iwańczuk, Z. Szczygielski, Warszawa 1969, s. 108–112, 116.

- d) dla różnych osób należy w miarę możliwości mieć różne miejsca spotkań konspiracyjnych;
- e) osoby mało znane lub podejrzane, jeśli z ostatnimi należy się z jakiegoś powodu spotkać, powinny być wzywane do miejsc, które zazwyczaj nie są wykorzystywane jako miejsca innych spotkań konspiracyjnych;
- f) jeśli spotkanie wyznaczono na ulicy lub jakimś innym miejscu, gdzie przebywają też osoby postronne, spotkanie konspiracyjne powinno wyglądać zupełnie niewinnie, tak by nie przyciągało uwagi postronnych obserwatorów.

34. W celu przekazywania paczek, literatury i in. ma sens korzystanie z pomocy przechowujących i pracowników punktów handlowych itp.

35. Spotkania w mieszkaniach konspiracyjnych należy organizować jedynie w przypadkach, kiedy ma miejsce narada lub rozmowa, która ze względu na swój charakter lub czas trwania nie może odbyć się w przestrzeni otwartej. Mieszkania konspiracyjne muszą być też czasami wykorzystywane do spotkań wyznaczanych w celu łączności między oddalonymi punktami (łączność międzymiastowa i międzynarodowa).

VI. Łączność²⁹

36. Łączność konspiracyjna jest utrzymywana głównie za pomocą kurierów; jako wyjątek wykorzystuje się telefon, pocztę, telegraf, ogłoszenia w gazetach i in.

37. Obowiązki kuriera należy powierzać zaufanemu towarzyszowi partyjnemu, całkowicie nieskompromitowanemu w oczach policji.

Jeśli zauważono, że kurier jest śledzony lub w stosunku do którego na podstawie innych informacji można sądzić, że jest podejrzewany o nielegalną działalność, należy niezwłocznie zastąpić go innym.

²⁹ Ustanawianie łączności między różnymi strukturami KPP odbywało poprzez tzw. łączników. KC władzę nad terenowymi ogniwami sprawował poprzez „łączników” z poszczególnych komitetów okręgowych. Komitety okręgowe, np. Komitet Warszawski, z ogniwami podległymi komunikowały się za pośrednictwem wyznaczonych do tego ludzi z poszczególnych komitetów dzielnicowych. Kontaktowali się przez tzw. Biuro, tj. zakonspirowany lokal. W „Biurze” relacjonowali sytuację w swoich dzielnicach i otrzymywali dyrektywy od Komitetu Warszawskiego. Przedstawiciele dzielnic nie kontaktowali się bezpośrednio z KC, zawsze odbywało się to za pośrednictwem Komitetu Warszawskiego. Komitety dzielnicowe były w analogicznym kontakcie z komórkami partyjnymi na swoim terenie. Natomiast kontakt z komunami więziennymi odbywał się przez członków rodziny. Informacje były przekazywane w ściśle zakonspirowany sposób, np. w okładkach książek, gdzie znajomi introligatorzy umieszczali „grypsy” na kartonie okładki i zaklejali je płótnem lub papierem. W więzieniu okładka była rozklejana, a wiadomość wyjmowana. Wiadomość zwrotną przekazywano tą samą drogą, tylko płótno przyklejano do kartonu okładki chlebem. Innym sposobem dostarczania „grypsów” było umieszczanie ich w chlebie. Informacje umieszczano w cieście, przed włożeniem chleba do pieca. AAN, MSW-dopływ, 990, Informacja MSW w sprawie MOPR, 18 XI 1936 r., k. 83; ibidem, Komunistyczna Partia Polski (dalej: KPP), 158/XII-22 t. 8, Sprawozdanie organizacyjne za grudzień 1923 r., k. 5; RGASPI, f. 495, op. 27, d. 2, l. 25.

38. Łączność między nielegalnymi organami (lub poszczególnymi działaczami nielegalnymi) może składać się z kuriera, który łączy bezpośrednio spotkania tych organów (lub działaczy).

Łączność między nielegalnym organem (lub działaczem) z jednej strony i legalną organizacją (lub legalnym działaczem) z drugiej – powinna bezwzględnie składać się z kilku ogniw, tj. w celu przekazania, na przykład, rękopisu od nielegalnego działacza X do redakcji legalnej działalności Y, paczkę wręcza się kurierowi A, ten przekazuje ją kurierowi B, ostatni – C itp. dopóki w końcu ostatnie ogniwo nie doręczy paczki adresatowi.

39. Kurierzy nie powinni znać miejsca zamieszkania, ani prawdziwego nazwiska pozostałych. Odpowiedzialny działacz, który nawiązuje łączność, kontaktuje ich ze sobą wyjaśniając im ich obowiązki, technikę łączności i zasady konspiracji.

Zupełnie niedopuszczalne jest nawiązywanie stałej żywej łączności za pomocą haseł.

40. Na wypadek wpadki łączności powinny istnieć linie awaryjne, które mogą być mniej skomplikowane.

41. Ponieważ zakłócenia łączności konspiracyjnej są nieuniknione, w najważniejszych przypadkach, kiedy nielegalna poczta powinna być bezwarunkowo doręczona w jak najkrótszym czasie, pocztę wysyła się jednocześnie dwoma niezależnymi kanałami.

42. Legalni działacze, których nierzadko każdy krok jest obserwowany, odbierają paczki i oddają je kurierom przy zachowaniu wszystkich środków ostrożności, wybierając najlepszy do tego celu sposób.

43. Z poczty, telegrafu, telefonu korzysta się z całą ostrożnością do przekazywania, w formie niewinnego komunikatu, wcześniej umówionych informacji. W takim komunikacie nie należy umieszczać pseudonimów partyjnych i innych umownych określeń, wykorzystywanych w innych sytuacjach.

Niekiedy wykorzystuje się umówione ogłoszenia w gazetach do wezwania na spotkanie, potwierdzenia odbioru paczki czy przybycia kuriera i in.

VII. Pseudonim partyjny³⁰

44. Każdy członek nielegalnej organizacji ma pseudonim partyjny (przydomek), który wykorzystuje w pracy partyjnej zamiast swojego prawdziwego imienia i nazwiska.

³⁰ Chyba jedną z najlepiej przestrzeganych zasad konspiracji przez KPP było używanie pseudonimów partyjnych przez działaczy komunistycznych. Każdy działacz KPP miał kilka pseudonimów, a bardzo często, zwłaszcza w przypadku funkcjonariuszy partyjnych, też przybrane nazwisko. Dla przykładu działacz KW KPP Stanisław Kościelewski występował w Komunistycznym Związku Młodzieży w Polsce (KZMwP) w Warszawie pod pseudonimem Zenek, do szkoły w ZSRS wysłany jako Jan Kwiatkowski. Potem używał pseudonimu Sam, a gdy działał w Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom używał pseudonimu Stasiak, w Krakowie ten sam Kościelewski był znany jako Tokarz. RGASPI, f. 495, op. 252, d. 3753, l. 80.

Prawdziwe nazwisko członka organizacji powinno być w miarę możliwości ukryte, ponieważ nie jest konieczne do działalności partyjnej.

45. Pseudonim należy wybrać w taki sposób, by był on zupełnie neutralny politycznie dla postronnych i przypominał albo zwykłe imię, albo zwyczajne nazwisko.

46. Przydomek należy zmienić niezwłocznie, kiedy pojawią się podstawy, by sądzić, że stał się on jasny dla przeciwnika, a w każdym razie należy zmieniać go co 5–6 miesięcy lub jeszcze częściej.

47. Odpowiedzialni działacze, którzy mają kontakty z różnymi organizacjami powinni mieć inny pseudonim w każdej organizacji: na przykład jeden w miejscowej organizacji partyjnej, drugi – do kontaktów z organami z innych miast, trzeci – dla legalnych działaczy.

48. Członkowie nielegalnej organizacji powinni mieć szczególnie pseudonim do dokumentów kasowych, którego nie używają w innych sytuacjach.

VIII. Zapisy. Korespondencja. Dokumenty. Szyfr³¹

49. Nigdy nie należy zapisywać informacji tajnych (adresów, adresów konspiracyjnych, nazwisk działaczy i in.) w formie niezaszyfrowanej, nawet jeśli zapiski miałyby być przechowywane w miejscu uważanym za bezpieczne.

³¹ Preparowaniem dokumentów w celu zabezpieczenia funkcjonariuszy partyjnych zajmowały się specjalne komórki w wydziałach technicznych. Dysponowały one oryginalnymi drukami wykradzionymi z urzędów państwowych. KPP korzystała w tym zakresie również z pomocy OMS. Zajmował się on również wyrabianiem fałszywych dokumentów komunistów, dysponował oryginalnymi drukami z pieczęciami i podpisami z różnych części świata. Wydziały techniczne wyposażały komunistów w „lewe” dokumenty, koordynowały nielegalne przekroczenia komunistów przez granicę. Dla przykładu delegaci z Polski na III Zjazd KPP, który odbył się pod Moskwą, byli wysyłani przez Warszawę, Gdańsk i Rygę. W Gdańsku przyjezdnych przyjmował student Politechniki Gdańskiej, niejaki Chlon (Iko, Halyn) lub Kazimierz Lewicki ps. Władek. Działali oni w porozumieniu z radzieckim Przedstawicielstwem Handlowym w Gdańsku. Odbierali oni od przyjezdnych dokumenty polskie. Wydawał im w zamian dokumenty wystawione przez radzieckie Poselstwo w Warszawie. Paszporty były wizowane w konsulacie lotewskim w Gdańsku. Przyjezdni mieszkali w Gdańsku w Langfuhr (dzisiejszy Wrzeszcz), Zoppot (dzisiejszy Sopot) i Oliwie. Z Gdańska delegaci płynęli statkiem „Posejdon” do Rygi, inni statkiem „Bałtyk” na Libawę. Stąd bez przeszkód dostawali się na teren ZSRR. W Moskwie przyjezdnych kierowano do Państwowego Zarządu Politycznego (Gosudarstwiennoje političeskoje uprawlenie – GPU) przy ul. Łubianka, gdzie przechodzili weryfikację. Delegaci otrzymywali dokumenty wystawiane przez KW Kominternu i dopiero wówczas mogli uczestniczyć w obradach pod Moskwą, w willi barona Duminowa we wsi Sosnica. W ten sposób na Zjazd KPP do ZSRR wyjechało aż 32 delegatów. Po zakończonych obradach wracali na paszportach czeskich i niemieckich przez Marienburg, czyli Malbork, stamtąd autobusami do Gdańska. Wydziały techniczne KPP odpowiadały również za szyfry. Doskonałym przykładem skuteczności ich stosowania jest pismo Oddziału II Sztabu Głównego WP z 6 II 1933 r., skierowane do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW). Ubolewano w nim, że szyfrowanie przez komunistów wygląda coraz lepiej: „[...] każdy szyfr komunistyczny jest szyfrowany nowym kluczem. Ponieważ systemy ostatnio używanych szyfrów komunistycznych są bardzo trudne

Szczególnie uważnie i starannie należy szyfrować tajną korespondencję, która ma być stosunkowo długo w drodze i przechodzić przez ręce kurierów nieznanymi nadawcy.

50. Adresy, nazwiska i in. temu podobne informacje, przekazywane w miejscu, gdzie nie jest możliwe ich niezwłoczne zapisanie w formie zaszyfrowanej, należy zapamiętać, a następnie zapisać w mieszkaniu konspiracyjnym.

51. Osoba prowadząca protokół posiedzenia nielegalnego organu kierowniczego zapamiętuje ustalenia, robiąc co najwyżej umowne notatki, niezrozumiałe dla osób postronnych, a następnie zaszyfrowuje postanowienie.

W sprawach mniejszej wagi nielegalny organ nie prowadzi protokołu.

Komórki zupełnie nie powinny protokołować zebrań. Ważniejsze postanowienia dokumentuje się tylko dla komitetu rejonowego lub KC.

52. Nielegalna organizacja nie prowadzi ewidencji członków. Nie ma także kart członkowskich.

53. Szyfr powinien być możliwie bezpieczny, jednak klucz powinien być na tyle prosty, by można było go zapamiętać i nie było konieczności przechowywania go w formie pisemnej podczas korzystania z niego.

Jest zupełnie niedopuszczalne przechowywanie klucza szyfru w takiej formie, która w razie wpadki pozwoli na jego wykorzystanie przez przeciwnika, lub też zapisywanie w notatniku informacji, które mogą być pomocne w czasie próby łamania szyfru.

Należy unikać wykorzystywania podczas zapisywania tajnych wiadomości, listów itp. atramentu chemicznego, ponieważ jest to sposób najlepiej znany ochronie.

54. W warunkach nielegalnej działalności partii należy korzystać z szyfru w następujący sposób: znając na pamięć klucz, zaszyfrowuje się znane wyrażenie, cały list, a następnie niezwłocznie kreśli się go tak, żeby nie było można przeczytać. Kiedy rozszyfrowuje się dokument, to albo zupełnie nie zapisuje się odszyfrowywanego, albo jeśli dokonanie zapisu jest konieczne, to w miarę odkrywania słów starannie wykreśla się odpowiedni szyfr.

Wymóg ten musi być bezwzględnie przestrzegany w mieszkaniu konspiracyjnym, niewystarczająco bezpiecznym, a także w czasie masowych przeszukań, wielkich wpadek itp.

do rozwiązania, uważam ewentualne posługiwanie się podręcznikami za niecelowe [...]. Jako jedyne racjonalne rozwiązanie zagadnienia zawartego w tamt[ym] piśmie uważam zorganizowanie w Oddziale II Sztabu Głównego odpowiedniego kursu dla funkcjonariuszy Urzędów Śledczych”. AAN, MSW-dopyły, 1014, Pismo Sztabu Głównego WP Oddział II do Komendanta Wojewódzkiego PP Urząd Śledczy, 6 II 1933 r., k. 2. Sztab Główny (SG) dostrzegając problem z odczytywaniem szyfrów stosowanych przez komunistów, skłonił MSW do zorganizowania przeszkolenia funkcjonariuszy służby śledczej w Biurze Szyfrów SG WP. Kursy zaczęły się od 1 III 1933 r. AAN, MSW-dopyły, 1014, Pismo Sztabu Głównego WP Oddział II do Komendanta Wojewódzkiego PP Urząd Śledczy, 6 II 1933 r., k. 2; RGASPI, f. 495, op. 252, d. 3753, l. 80.

55. Po zakończeniu szyfrowania należy starannie zniszczyć wszystko, co mogłoby naprowadzić na klucz do szyfru.

56. Do kontaktów z różnymi korespondentami należy wykorzystywać różne szyfry, na przykład: 1 – do korespondencji między nielegalnymi działaczami na miejscu, drugi – do kontaktów z ośrodkiem zagranicznym; centralny organ kierowniczy powinien mieć dla każdego ośrodka obwodowego oddzielny szyfr; działacze odpowiedzialni powinni mieć swoje własne szyfry do kontaktów w tych dziedzinach, które im powierzono (z organizacjami, więźniami politycznymi i in.).

Szyfr może być znany tylko kontaktującym się towarzyszom. Po aresztowaniu jednego z nich, odejściu z pracy lub przejściu do innej pracy, wprowadza się do użycia nowy szyfr, nieznany odchodzącemu towarzyszowi.

57. Korespondencję z legalnymi działaczami w sprawie legalnej działalności (w związkach zawodowych, parlamencie, redakcji gazety) należy prowadzić w taki sposób, by w przypadku wpadki nie mogła posłużyć jako materiał do oskarżenia przeciwko legalnym działaczom.

Dlatego też:

- a) znani policji działacze nielegalni powinni unikać własnoręcznego pisania tego rodzaju korespondencji;
- b) nielegalni działacze zupełnie nie powinni podpisywać instrukcji, projektów rezolucji i in. korespondencji wysyłanej do legalnych działaczy, a zamiast tego należy poszukiwać innych sposobów niebudzących u adresata wątpliwości, kto jest nadawcą;
- c) instrukcje, wskazówki i in. nielegalni działacze sporządzają w takiej formie, żeby nie przypominały korespondencji, a były podobne do notatek osoby, u której je znaleziono;
- d) nielegalni działacze nie powinni nosić przy sobie w kieszeni lub w teczce kopii wysyłanych instrukcji, rezolucji itp., jak również otrzymywanej od legalnych działaczy korespondencji.

58. Zarówno nielegalnym, jak i legalnym, powiązanim z nielegalną organizacją działaczom należy wyznaczyć określony dzień, na przykład raz w tygodniu, kiedy każdy z działaczy dokonuje starannego przeglądu swojego portfela, teczki, mieszkania konspiracyjnego itp. i niszczy wszystkie dokumenty, które przez niedopatrzenie nie zostały przez niego zniszczone w odpowiednim czasie lub które teraz utraciły swoje znaczenie.

Niedoświadczonym działaczom należy przypominać o konieczności regularnego niszczenia dokumentów konspiracyjnych, których przechowywanie nie jest niezbędne.

59. Niszczyć dokumenty należy koniecznie poprzez spalenie, ale przy zwykłych warunkach w żadnym razie nie należy wrzucać ich do toalety, do wody lub zadowalać się darcie ich na strzępy.

60. Pokwitowania pieniężne wypisuje się w formie nieszyfrowanej, ale jeśli sumy wydawane są na cele, których ujawnienie może doprowadzić do dekonspiracji, to cel powinien być określony ogólnie, a nie konkretnie.

Przyjmujący pieniądze podpisuje się pseudonimem, który wybiera sobie w celu ułatwienia rewizji, zazwyczaj raz na cały rok sprawozdawczy.

IX. Przechowywanie archiwum i in.³²

61. W archiwum mogą być przechowywane tylko takie dokumenty, które nie mogą w przypadku wpadki naprowadzić na ślad nielegalnej organizacji lub ujawnić tajnych planów strategicznych.

62. Archiwa, nielegalne biblioteki i in. należy trzymać w mieszkaniach konspiracyjnych, które nie są wykorzystywane do innych nielegalnych celów.

63. Dokumenty, które nie mają znaczenia dla bieżącej działalności, ale których przechowywanie uważa się za niezbędne, zakopuje się w ziemi w hermetycznie zamkniętych butelkach, zamurowuje się w ścianie i in.

Miejsce do przechowywania archiwum w ten sposób nie powinno znajdować się w pobliżu mieszkania konspiracyjnego, które obsługuje inne cele.

X. Nielegalne drukarnie³³

64. Nielegalną drukarnię lokalizuje się w pomieszczeniu konspiracyjnym, które nie było wykorzystywane do innych nielegalnych potrzeb. Ponieważ nielegalne drukarnie są bardzo istotne, należy w stosunku do nich, z niezbędnymi zmianami, szczególnie ściśle przestrzegać wskazówek dotyczących mieszkań konspiracyjnych (rozdział IV).

³² Każdy badacz dziejów polskiego ruchu komunistycznego, wcześniej lub później, zdaje sobie sprawę z braków w dokumentacji przechowywanej w archiwach krajowych. Listy członków partii wraz najważniejszą dokumentacją były sporządzane na terenie państwa radzieckiego (np. dokumentacja pozjazdowa KPP, pięć z sześciu zjazdów partii odbyło się na terenie ZSRR) i przechowywane w tamtejszym archiwum partyjnym. W pierwszym okresie działalności wśród warszawskich komunistów pojawił się pomysł utworzenia archiwum KPRP w znajdującym się przy bibliotece na Koszykowej tzw. Muzeum Społecznym, którego kierownikiem był komunista Stefan Wolff. Muzeum mieściło się w trzech niewielkich salkach w bocznym skrzydle biblioteki. Były tam zbiory komunistycznych czasopism, druków ulotnych itp. Ostatecznie najprawdopodobniej pod wpływem instrukcji zrezygnowano z tego pomysłu. Partia została zobowiązana do przekazywania dokumentacji do Kominternu. Jednak archiwa z pracy bieżącej były przechowywane w mieszkaniach prywatnych. Przykładowo w styczniu 1927 r. w Warszawie zlikwidowano cały Wydział Zawodowy, Technikę i Archiwum KC i Komitet Okręgowy (KO) KPP Warszawa. Jak widać, KPP nie od razu udawało się spełniać wymogi pracy konspiracyjnej. Również w maju 1929 r. KC zobowiązał również Wydział Agitacyjno-Propagandowy do przekazywania do Moskwy do Wydziału Historii Partii przy WKP(b) tzw. *Ispartu*, kilku egzemplarzy wszystkich druków komunistycznych opracowanych przez KPP. RGASPI, f. 495, op. 123, d. 98, l. 5; Ż. Kormanowa, *Ruch komunistyczny w Warszawie (1918–1939)*, w: *Warszawa w polskim ruchu robotniczym*, red. J. Kazimierski i in., Warszawa 1976, s. 206.

³³ Po wojnie polsko-bolszewickiej partia była sukcesywnie zmuszana do tworzenia swoich konspiracyjnych drukarni. Począwszy od 1926 r., represje ze strony polskich organów bezpieczeństwa nasiliły się. Partia musiała w coraz większym stopniu oprzeć swą działalność wydawniczą i propagandową na nielegalnych drukarniach. Były to najczęściej konspiracyjne punkty drukarsko-powielaczowe. Nie sposób ich wszystkich ustalić, zwłaszcza że niektóre

65. Nielegalna drukarnia powinna w miarę możliwości być technicznie tak skonstruowana, żeby można było ją w razie zagrażającego niebezpieczeństwa przenieść w inne miejsce.

66. Nielegalna drukarnia powinna być absolutnie poza ogólnym aparatem partyjnym. W szczególności: a) odpowiednie organy powinny mieć z nią łączność, zupełnie samodzielna, oddzielną od ogólnego układu; b) działacze, pracujący w drukarni lub bezpośrednio z nią związani nie powinni prowadzić, poza wykonywaniem tych obowiązków, żadnej innej działalności partyjnej; nie powinni wchodzić w skład ogólnych komórek i nie powinni być znani, tak jak i sama lokalizacja drukarni, nikomu poza dwoma lub trzema najbardziej zaufanymi i doświadczonymi odpowiedzialnymi działaczami odpowiedniego organu kierowniczego.

67. Materiały dostarczane do drukarni i wywożone z niej materiały drukowane należy koniecznie przewozić w taki sposób, by przechodziły przez ręce kilku następujących po sobie pracowników technicznych (dwa, trzy ogniwa), nieznających ani miejsca zamieszkania, ani prawdziwych nazwisk pozostałych.

68. Podczas transportu materiałów i in. samochodami, dorożkami i innymi zarejestrowanymi pojazdami należy zwracać uwagę, by numery lub inne charakterystyczne cechy jednego ogniwa nie zostały ujawnione innemu.

69. Należy unikać wykorzystywania transportu, który mógłby ułatwić odnalezienie lokalizacji drukarni.

70. Działacz, który zajmuje się transportem bezpośrednio do nielegalnej drukarni i z niej, nie powinien należeć do osób legalnie mieszkających w drukarni; w każdym razie nie powinien mieć przy sobie dokumentów, które mogłyby potwierdzać jego powiązanie z nią.

z nich funkcjonowały pod danym adresem zaledwie kilka dni. Przenoszono je z miejsca na miejsce, a prymitywny, nieskomplikowany sprzęt ułatwiał komunistom transport pomiędzy kolejnymi konspiracyjnymi mieszkaniami. Dysponowały one bardzo prymitywnym sprzętem, pisano na maszynie „Remington” i powielano. Punkty wyposażone były w zapas bibułki, na których sporządzano „motylki”, czyli druki ulotne, oraz papier i kalki do pisania. Ale zdarzały się bardziej specjalistyczne drukarnie, jak np. drukarnia podległa KC KPP w Międzylesiu, w której drukowano „Czerwony Sztandar”, organ KC KPP. Partia, zwłaszcza do druku poważniejszych form, korzystała jednak z drukarni profesjonalnych, które działały legalnie. W Warszawie istniało kilka takich zakładów, które mimo częstych interwencji policji drukowały gazety komunistyczne. Była to m.in. Drukarnia Polska Straszewiczów mieszcząca się przy ul. Szpitalnej 12. W pierwszych latach drukowano też w zakładach J. Perczyńskiego przy ul. Zielonej 47, L. Bogusławskiego przy ul. Świętokrzyskiej 11, W. Piekarniaka przy ul. Ordynackiej 3 i drukarni Belkiego. Z czasem konsekwencje, jakie spotykały legalnie działające drukarnie, pomagające ruchowi komunistycznemu, były coraz dotkliwsze. W związku z tym coraz rzadziej współpracowały one z partią. AAN, MSW-dopływ, 1070, Informacje o ruchu komunistycznym nr 7, 18 II 1929 r., k. nlb.; AAN, Komisariat Rządu m.st. Warszawy (dalej: KR m.st. Warszawy), 297/VIII-4, Stan organizacyjny KPP na terenie m.st. Warszawy, grudzień 1937 r., k. 209–210; ibidem, 297/VII-8, Sprawozdanie miesięczne za styczeń 1938 r., k. nlb.; M. Meglicka, *Warszawa – krajowe centrum wydawnicze KPP*, w: *Warszawa II Rzeczpospolitej 1918–1939*, t. IV, Warszawa 1968, s. 235.

XI. Zebrania konspiracyjne

71. Miejsce zebrania konspiracyjnego nie powinno być wcześniej znane wszystkim prawdopodobnym uczestnikom zebrania; odwrotna sytuacja jest dopuszczalna jedynie w przypadku niedużych zebrań najbardziej zaufanych i sprawdzonych towarzyszy.

72. Techniczne zwołanie zebrania powierza się kilku w pełni zaufanym działaczom, którzy wybierają sobie niezbędną liczbę współpracowników stosownie^c do liczby zwoływanych. W wypadkach większej wagi, na przykład w razie zwoływania konferencji, kongresów, organ kierowniczy powinien uważnie sprawdzić wykaz takich współpracowników.

73. Działacze dokonujący technicznego zwołania zebrania („technicy”), którzy znają jego miejsce, wyznaczają swoim współpracownikom spotkania konspiracyjne, dokąd tamci przyprowadzają zwoływanych w małych grupach, które nie będą przyciągały uwagi osób postronnych.

Z tych spotkań konspiracyjnych działacze, którzy znają miejsce zebrania, prowadzą zwoływanych w taki sam dyskretny sposób na zebranie.

74. We wskazany powyżej sposób powinni przybywać na zebranie wszyscy towarzysze, których nie można było poinformować o miejscu zebrania.

75. Do udziału w zebraniu konspiracyjnym dopuszczani są towarzysze, którzy albo są znani komuś ze współpracowników technicznych ds. zwołania zebrania, albo którzy zostali przyjęci z organizacji z innych miast lub innych oddziałów w taki sposób, żeby nie było żadnych wątpliwości co do tego, że są oni rzeczywiście tymi, za kogo się podają.

Nie wolno wpuszczać na zebrania konspiracyjne bezpośrednio na podstawie hasła.

76. Towarzyszom uczestniczącym w zebraniach nie wolno opuścić zebrania przed jego zakończeniem lub chociażby na jakiś czas opuszczać jego miejsca.

W przypadkach większej wagi wyznacza się towarzysza nadzorującego.

77. Jeśli zebranie urzęduje się we wsi, nieznaney jego uczestnikom, to chcąc zachować konspiracyjność miejsca, zwoływanych przyprowadza się na zebranie i wyprowadza nocą, przy czym drogą okreśną i trudną do zapamiętania, a z pomieszczenia usuwa się wszystkie rzeczy, które mogłyby pomóc w identyfikacji miejsca, właściciela i in. W przeciwnym razie, tj. kiedy miejsce zebrania zostało ujawnione zgromadzonym, z miejsca tego można korzystać w przyszłości w przypadkach skrajnych i tylko a) jeśli od czasu ostatniego zebrania minął długi okres czasu i jeśli nie ma żadnych przesłanek, że konspiracja miejsca została złamana i b) jeśli poza tym niedługo przed planowanym zebraniem nie została aresztowana żadna z osób, które wiedziały o poprzednim zebraniu.

78. Jeśli zebranie urzęduje się w miejscowości lub we wsi, to od czasu do czasu sprawdza się [ogłąda] przebiegającą niedaleko miejsca zebrania ulicę, punkty handlowe lub wystawia się zamaskowane stanowisko obserwacyjne.

^c Prawdopodobnie – słowo zatarte przez znak wodny.

W lesie ustawia się towarzyszy, obserwujących miejscowość w czasie zebrania (np. pod pozorem, że zbierają jagody lub kwiaty itp.).

Przebywający na zebraniu zachowują się na tyle cicho, by przechodnie lub osoby znajdujące się w tym samym budynku, gdzie odbywa się zebranie, stali mieszkańcy nie zauważyli niczego podejrzanego.

79. Jeśli istnieją wystarczające podstawy, by sądzić, że o miejscu zebrania dowiedziała się podejrzana osoba postronna, zebrani rozchodzą się, przy czym podejmuje się działania zapobiegające pojawieniu się jakiegokolwiek paniki i zebrani wychodzą w tej samej ścisłej kolejności, jak podczas normalnego zamknięcia zebrania.

Jeśli zebranie zostało rozwiązane przed przybyciem wszystkich uczestników, to podejmuje się działania w celu niezwłocznego zawiadomienia ostatnich o rozwiązaniu zebrania.

80. Z zebrania wychodzi się także w niewielkich grupach, tak samo jak się przyszło. Wyprowadzanie uczestników przez organizatorów technicznych, kiedy chce się ukryć miejsce zebrania przed uczestnikami także na przyszłość³⁴.

XII. Konspiracja w nielegalnej działalności organizacyjnej

A. W ogólnej organizacji partyjnej

81. Podczas przyjmowania członków nie należy gonić za ilością członków, a w pierwszej kolejności bacznie zwracać uwagę na spolegliwość każdego członka, zbierając wcześniej jak najpełniejszy wywiad na temat kandydata i sprawdzając szczególnie uważnie negatywne informacje i plotki o spolegliwości zarówno kandydatów, jak i członków.

82. Należy zorganizować zamiast jednej dużej nielegalnej komórki kilka komórek (w warsztatach, wydziałach i in.) połączonych za pomocą wspólnego biura [złożonego] z przedstawicieli komórek.

83. Nie należy organizować wspólnych zebrań kilku nielegalnych komórek.

84. Należy dążyć do tego, aby członkowie rejonowych, miejskich i in. komitetów nie znali wzajemnie swoich prawdziwych nazwisk i adresów; mogą być one znane, jeśli wskazani towarzysze mieszkają legalnie, tylko członkom biura i odpowiednim organizatorom.

85. Towarzysze prowadzący działalność w kilku komórkach powinni albo mieszkać bez meldunku, albo też, w ostateczności, ich miejsce zamieszkania i prawdziwe nazwisko powinny być dobrze ukryte przed szerokimi kręgami.

86. Wybory na kongresy itp. przeprowadza się:

- a) albo w taki sposób, że na zebraniach komórek wybiera się w głosowaniu tajnym elektorów, przy czym imiona wybranych nie są ujawniane, i znają je tylko przedstawiciele biura i komitetu podliczający głosy. Na zebraniu elektorów, w taki sam sposób wybiera się delegata, przy czym bez ogłaszania nazwiska, jeśli należy on do legalnych działaczy;

³⁴ Tak w oryginale.

b) albo też na zebraniu komórek bezpośrednio wybiera się delegatów spośród legalnie mieszkających działaczy.

87. Na nielegalnych kongresach i konferencjach należy koniecznie podejmować takie działania, żeby nie stało się powszechnie wiadome, że uczestniczą w nich legalni działacze (skrupulatne używanie pseudonimów partyjnych, wybranych już w czasie danego kongresu, zakładanie masek i in.).

88. W celu uniknięcia ujawnienia wybrania legalnego działacza do organów kierowniczych podczas kongresów i konferencji albo nie wystawia się żadnych kandydatów i przeprowadza się głosowanie tajne za pomocą kart do głosowania, przy czym komisja skrutacyjna nie ogłasza prawdziwych nazwisk wybranych osób, albo też wybierani są sami nielegalnie zamieszkujący działacze, przy czym kilka miejsc pozostawia się celem dokooptowania wedle uznania wybranego organu kierowniczego.

B. W organizacji wojskowej³⁵.

89. Członkowie organizacji wojskowej powinni być przyjmowani ze szczególną ostrożnością. Niewystarczające będzie oparcie się tylko na samych informacjach o trybie życia, poglądach itp., prezentowanych przez danego żołnierza lub marynarza w jednostce wojskowej, a należy zbierać także informacje o jego życiu przed rozpoczęciem służby wojskowej.

Szczególnie ostrożnie należy odnosić się do oficerów i innych żołnierzy zawodowych.

90. Trójki żołnierskie i marynarskie nie powinny mieć ze sobą bezpośredniej łączności; są połączone tylko poprzez nielegalnego organizatora wojskowego. Tym bardziej niedopuszczalna jest bezpośrednia łączność między ogólnymi komórkami partyjnymi i trójkami wojskowymi.

91. Działacze wojskowi pracujący bezpośrednio między żołnierzami nie powinni sprawować innych funkcji partyjnych.

92. Lokalna organizacja wojskowa powinna mieć swoją własną łączność, swoje miejsca spotkań konspiracyjnych, punkty literackie i in. zupełnie oddzielnie od ogólnego nielegalnego aparatu.

³⁵ Z chwilą powstania Biura Wojskowego przy KW Kominternu w 1925 r. na terenie państwa polskiego powstaje sieć organizacyjna wydziałów wojskowych, która zostaje podporządkowana KPP. Partia nie była zbyt chętna do włączenia w swój skład organizacyjny wydziałów wojskowych, które zajmowały się m.in. sprawami wywiadowczymi. Tym bardziej że wydziały wojskowe miały zachować pewną autonomię, a jednocześnie chciały wpływać na strukturę partyjną. Problem ten był zwłaszcza widoczny na szczeblu komitetów okręgowych. Od samego początku swego funkcjonowania czyniły one starania, aby powołać swój wydział techniczny. Sekretariat KPP dopiero w 1934 r. zgodził się na utworzenie techniki wojskowej. Wkrótce jednak zgodę cofnął, na skutek sprzeciwu Centralnej Techniki. AAN, KPP, 158/X-9 t. 36, Sprawozdanie Warszawskiego Wydziału Wojskowego za styczeń 1928 r., k. 17; ibidem, 158/X-9 t. 53, Sprawozdanie warszawskiego WW za czerwiec 1934 r., k. 4; ibidem, Sprawozdanie warszawskiego WW za czerwiec 1934 r., k. 5; AAN, KPP, 158/X-9 t. 18, Sprawozdanie CWW za grudzień 1933 r. i połowę stycznia 1934 r., 17 I 1934 r., k. 2; ibidem, t. 6, List do M. – Stefan, 11 IV 1929 r., k. 50–51.

Jedynie łączność międzymiastowa może być, przy zachowaniu wszystkich środków ostrożności, wspólna dla całej organizacji partyjnej.

C. W organizacji drużyn bojowych³⁶

93. Na początkowym etapie pracy organizacyjnej liczba członków jednostki bojowej nie powinna przekraczać 10–12 osób; Dopiero przed tym, kiedy partia będzie musiała uciec się do pomocy drużyn, te ostatnie mogą być przekształcone w większe jednostki.

94. Jednostka bojowa (dziesiątek) składa się z członków zawodowych i zwykłych.

Kadrę zawodową stanowią naczelnik dziesiątka i dwóch najbardziej zaufanych członków drużyny, spośród których jeden jest zastępcą naczelnika.

95. Wszyscy członkowie dziesiątka są znani tylko kadrze zawodowej dziesiątka; pozostali członkowie znają tylko samego naczelnika.

96. Poza członkami zawodowymi i zwykłymi mogą zostać zarejestrowane osoby użyteczne do celów drużyny, ale nie spełniające pewnych kryteriów konspiracji; tacy członkowie warunkowi, znani kadrze zawodowej, mogą zostać włączeni do drużyny w momencie, gdy drużyna przystępuje do działań bojowych.

97. W czasie organizacji drużyny bojowej zaleca się stosowanie następującego trybu: organizator wybiera naczelników dziesiątków, zbierając wszystkie niezbędne informacje, ustalając, czy są to osoby godne zaufania i wybierając raczej towarzyszy mających większe doświadczenie bojowe. Następnie przedstawia kandydatury do zatwierdzenia przez odpowiednie kolegium kierownicze.

Naczelnikowi poleca się, aby wybrał sobie zastępcę i pozostałych członków drużyny, przy czym organizator wskazuje znane mu osoby. Kandydatury kadry zawodowej są akceptowane ostatecznie przez organizatora i naczelnika wspólnie z całą kadrą.

98. Organizator drużyny bojowej ma stałą łączność z naczelnikiem i jego zastępcą; poza tym powinien on znać sposób, w jaki może, w przypadku nieobecności naczelnika i jego zastępcy, odszukać pozostałych członków zawodowych.

³⁶ III Zjazd KPRP nie odniósł się do organizacji bojówek, za to poruszył sprawę organizacji samoobrony. Choć różnica w znaczeniu słów „samoobrona” i „bojówka” jest znaczna, to w nomenklaturze komunistycznej pojęcia te stosuje się wymiennie. Samoobronę rozumiemy jako ogół działań mających na celu obronę przed fizycznym atakiem przeciwnika. Natomiast bojówką określa się grupę osób działającą z użyciem siły, tworzoną i kierowaną przez jakąś organizację polityczną. KPP zaś pod nazwą „samoobrona” ukrywała obie formy działania. Zjazd polecił zorganizować samoobronę partii, która miałaby chronić partię przed „terrorem burżuazji i aparatu bezpieczeństwa”. Jednymi z głównych zadań samoobrony, zwanych przez organy państwowe po prostu bojówkami, były obrona działaczy komunistycznych przed bojówkami innych organizacji, ale też zwalczanie konfidentów i prowokatorów z szeregów organizacji komunistycznej. Rzeczywiście, grupy bojówkarskie składały się z kilku osób wyposażonych w broń palną. Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, KR m.st. Warszawy, 346, Komunikat informacyjny nr 113, 21 X 1929 r., k. 519.

XIII. Konspiracja w legalnych organizacjach³⁷

99. Członkowie nielegalnej partii, pracujący w związkach zawodowych, spółdzielniach, parlamencie itp. wykonując powierzone im zadania partyjne, powinni starannie konspirować swoje kontakty z partią i in. nielegalną działalność.

100. W masowych organizacjach zawodowych, np. w związkach zawodowych, członkowie nielegalnej partii nie tworzą formalnej frakcji. Jednostka partyjna, kierująca działalnością w danej organizacji, wyznacza spośród należących do tej ostatniej członków partii biuro (3–5 towarzyszy), przy czym w miarę możliwości spośród tych, którzy mają kontakty z największymi komórkami, których członkowie należą do danej organizacji.

101. Biuro frakcji ma łączność z odpowiednimi jednostkami kierowniczymi partii i realizuje działania frakcji, zgodnie z dyrektywami partii, dokooptowując w miarę możliwości najbardziej zaufanych parttowarzyszy [towarzyszy partyjnych] spośród członków organizacji legalnej, przy czym:

Nigdy nie urządza się ogólnych zebrań wszystkich członków partii, należących do organizacji.

Jeśli ścigana jest nawet sama przynależność do partii, to na zebraniach legalnej organizacji biuro składa propozycje w taki sposób, żeby nie wymieniać nazwy partii, ale żeby członkowie partii mimo wszystko rozumieli, kto wysunął propozycję.

XIV. Nielegalnie zamieszkujący działacz w miejscach publicznych

102. Działacz zamieszkujący nielegalnie nie powinien pojawiać się w miejscach publicznych, jeśli nie wymaga tego działalność partyjna.

Szczególnie należy mieć to na uwadze w przypadku przemieszczania się za dnia lub w mocno oświetlonych miejscach.

103. Nielegalny działacz powinien używać wszelkich sposobów, żeby nie przyciągać uwagi. Jego wygląd zewnętrzny powinien być dostosowany do otoczenia. Nie należy nerwowo oglądać się za siebie i w ogóle ulegać panice, i we wszystkich sytuacjach zachowywać pełny spokój.

104. W razie przypadkowego spotkania, kiedy nie ma potrzeby rozmawiać, nielegalni działacze nie powinni dać po sobie poznać, że się znają.

105. Jeśli działacz zauważy, że podąża za nim podejrzana osoba, powinien kontynuować drogę, dopóki nie upewni się, czy towarzysząca mu osoba jest przypadkowa, czy też go śledzi. W tym ostatnim przypadku powinien dołożyć wszelkich starań, aby zniknąć jej z pola widzenia, a następnie zupełnie zbiec.

³⁷ W 1926 r. w ramach KC KPP utworzono w komórkę zwaną Podwydziałem Placówek Legalnych. Podwydział zajmował się pracą agitacyjno-propagandową na terenie organizacji funkcjonujących legalnie, najczęściej związanych z Polską Partią Socjalistyczną. W ramach tego podwydziału funkcjonowały sekcje: dziecięca, kobieca, sportowa, uczniowska i akademicka. AAN, KPP, 158/XII-22 t. 6, Sprawozdanie okręgu Warszawskiego od 12 XII 1927 r. do 1 II 1928 r., k. 16; ibidem, t. 5, Sprawozdanie za październik i listopad 1927 r., k. 31.

XV. Ostrzeżenie o niebezpieczeństwie³⁸

106. Wszystkim członkom nielegalnej organizacji należy wpoić konieczność uprzedzania, w celu uniknięcia aresztowania i innych wpadek, swoich kolegów o niebezpieczeństwie zagrażającym ze strony agentów przeciwnika.

107. Właściciele lub inni lokatorzy mieszkań konspiracyjnych, osoby mieszkające przy nielegalnych drukarniach i in. osoby wystawiają znaki zewnętrzne /sygnały/, na podstawie których przybywający do nielegalnego mieszkania nielegalny działacz może upewnić się, że nie nastąpiła dekonspiracja.

108. Wystawianie sygnałów jest szczególnie konieczne przy nielegalnych drukarniach, magazynach i przy mieszkaniach konspiracyjnych, gdzie przeszukanie może dać wystarczająco ważne podstawy do urządzenia zasadzki.

109. Jako sygnał może być używany dowolny przedmiot, którego wystawienie nie będzie zwracało uwagi osób postronnych, a który może zostać zauważony, bez konieczności bezpośredniego podejścia do samego mieszkania konspiracyjnego, przez osobę, z którą umówiono się, że będzie wystawiony.

110. Sygnał powinien być wystawiany na określony umówiony czas, po którego upływie zdejmuje się go, lub – jeśli na każdy dzień wyznaczono [szczególny sygnał³⁹] – uważa się za nieważny.

111. Sygnał wystawia się w przypadkach, kiedy wejście jest bezpieczne.

Brak sygnału powinien być uważany za ostrzeżenie, że nie należy wchodzić.

112. W przypadku wpadki mieszkania konspiracyjnego należy koniecznie podjąć wszystkie środki w celu uprzedzenia działaczy, którym może grozić zasadzka.

XVI. Walka z tajnymi agentami państwa burżuazyjnego⁴⁰

113. Poza podejmowaniem działań, zabezpieczających przed przenikaniem tajnych agentów państwa burżuazyjnego do nielegalnej organizacji, należy poświęcać niesłabnącą uwagę wykrywaniu i izolowaniu tych agentów, którym mimo wszystko udało się przedostać do organizacji.

³⁸ Komuniści widząc coraz bardziej zdecydowane działania policyjne, opracowali zasady przygotowania demonstracji, dostosowując się do zaistniałych warunków. KC KPP w 1931 r. wydał dyspozycje odnośnie do organizowania manifestacji. Miały one być zabezpieczone w terenie przez tzw. czujki, czyli osoby nierzucające się w oczy, które informowały demonstrantów o zbliżającej się policji. Wówczas demonstrujący zdążyli rozproszyć się i zebrać w innym miejscu. Przy komisariatach stali również komunistyczni obserwatorzy, którzy informowali ludzi odpowiedzialnych za organizację komunistycznej demonstracji o momencie i kierunku wymarszu oddziałów policyjnych. „Czujki”, obserwatorzy i łącznicy byli specjalnie przeszkoleni do tych zadań przez samoobronę komunistyczną. AAN, MSW-dopływy, 1056, Informacja poufna MSW dotycząca taktyki i techniki demonstracji komunistycznych z dn. 19 I 1932 r., k. 135–136.

³⁹ Tłumaczenie prawdopodobne – tekst oryginału znacznie zasłonięty przez znak wodny.

⁴⁰ Z dokumentów pośrednich wiemy, że w KPP funkcjonowały sądy partyjne. Rozpatrywały przypadki łamania dyscypliny partyjnej, łamania zasad konspiracji, niepodporządkowania się linii politycznej partii oraz zdrady. Na działaczy komunistycznych posadzanych

114. W nielegalnej organizacji nie wolno pozostawiać samym sobie faktów wskazujących na podejrzanе zachowanie członka partii; wręcz przeciwnie, wszelkie chociaż trochę uzasadnione podejrzenia, a nawet pogłoski o nieuczciwości kogoś spośród członków nielegalnej organizacji, w szczególności odpowiedzialnego działacza, powinny być wnikliwie i bezstronnie zbadane.

115. Sama tylko okoliczność, że dana osoba przez dłuższy lub krótszy czas uczestniczyła w nielegalnej działalności, przy czym nie wywoływała u nikogo wątpliwości co do swojej uczciwości politycznej, nie powinna sama w sobie stanowić wystarczającego dowodu, że jest to działacz godny zaufania.

116. W przypadku ujawnienia o członku organizacji takich informacji, które dają chociażby najmniejsze podstawy, by uważać go za agenta przeciwnika, należy koniecznie ponownie zebrać informacje o jego osobie (art. 8). Poza tym należy poszukać, opierając się na charakterze jego działalności, sposobu sprawdzenia jego rzeczywistego stosunku do działalności.

117. W przypadku, jeśli zbadanie wszystkich okoliczności nie dało wystarczającej pewności, czy podejrzenia dotyczące uczciwości politycznej członka organizacji były uzasadnione, wyklucza się go z szeregów członków partii.

118. Organizacja (komitet, komórka), z której należało wykluczyć członka, wobec którego pojawiły się podejrzenia ulega rozwiązaniu, a następnie jest odtwarzana w taki sposób, że poza nią pozostawia się podejrzanego, a także tych członków, którzy albo są zbyt skompromitowani (jeśli sprawa dotyczy izolowania agenta bez wątplenia policyjnego), lub też żywią zbyt duże zaufanie do podejrzanego i nie są faktycznie gotowi do zerwania kontaktów z nim.

119. Wszystkie kontakty znane wykrytemu agentowi lub podejrzanemu powinny zostać niezwłocznie zastąpione przez nowe, znane mu mieszkania konspiracyjne powinny zostać oczyszczone i w ogóle należy podjąć takie środki, by odizolować go od nielegalnej organizacji.

o współpracy z organami bezpieczeństwa państwowego (Oddział II SG WP, Policja Polityczna) sądy partyjne wydawały zazwyczaj wyrok śmierci, który wykonywali członkowie bojówki. Wyroki wykonywano też na działaczach politycznych i społecznych prowadzących aktywną propagandę antykomunistyczną i na funkcjonariuszach polskiej policji. Przykładowo w kwietniu 1932 r. bojówka warszawska KPP zamordowała Idziego Koprowskiego, który z ramienia II Oddziału SG WP brał udział w rozpracowaniu KW KPP. Wykonawcą miał być człowiek o ps. Silny Moszek. Wyroki wykonywał też Mendel Kossoj *vel* Wacław Komar ps. Kucyk, który w wieku 17 lat został członkiem partii i od razu stał się egzekutorem partyjnym. Prawdopodobnie też działacz warszawskiej młodzieżówki Roman Zambrowski *vel* Rafael Wachsmann ps. Antek przygotowywał zabójstwo domniemanego „prowokatora” Henryka Strenberga. Zambrowski i Komar byli w tym czasie dobrymi znajomymi. W latach trzydziestych wykonywał wyroki partyjne m.in. Eugeniusz Wojciechowski z Komendantury Warszawskiej. AAN, Zespół akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 6427, Życiorys Eugeniusza Wojciechowskiego, k. nlb.; P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Warszawa 2003, s. 39; idem, *Przyczynek do badań elit komunistycznych czasów PRL. Uwagi na marginesie biografii Romana Zambrowskiego*, „Dzieje Najnowsze” 2016, nr 2, s. 179; M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977*, Warszawa 2014, s. 60.

XVII. Środki po wypadkach

120. Z organizacją, mieszkaniem konspiracyjnym i in. odkrytymi przez przeciwnika należy koniecznie natychmiast zerwać wszelkie regularne kontakty.

Tak samo należy postąpić w przypadku, kiedy istnieją dane o odkryciu przez przeciwnika organizacji itd. chociaż formalnie nie nastąpiła dekonspiracja.

121. Jeśli zostały aresztowane osoby znajdujące mieszkania konspiracyjne, to te ostatnie należy natychmiast oczyścić. Tym większe należy zastosować środki ostrożności, im poważniejsze są podstawy by sądzić, że aresztowania nastąpiły w wyniku zdrady.

122. Po wypadce należy doszukać się jej przyczyn i jeśli nastąpiła w wyniku wad nielegalnej organizacji, należy dołożyć wszelkich starań, by nie dopuścić do ponownego wystąpienia podobnego zjawiska w przyszłości.

123. Po masowej wypadce, na podstawie której można stwierdzić, że doszło do zdrady, a w każdym razie do znacznego naruszenia konspiracji, należy okresowo zawiesić działalność organizacyjną.

Działalność organizacyjna może zostać wznowiona po wyjaśnieniu przyczyn wypadki i ścisłym odizolowaniu podejrzanych członków organizacji.

XVIII. Podczas przesłuchania i w areszcie⁴¹

124. Nielegalny działacz partyjny powinien jasno zdawać sobie sprawę z tego, że może zostać aresztowany niezależnie od wszystkich stosowanych środków ostrożności. Dlatego też powinien być zawsze zdecydowanie gotowy do zachowania się podczas przesłuchania w sposób godny, niezależnie od środków, przy użyciu których będzie zmuszany do zdradzenia partii.

125. Aresztowany powinien nie tylko rozumieć, że swoją wytrzymałością podczas przesłuchania niejednokrotnie może doprowadzić do swojego uwolnienia, ale także, że nie ma prawa kompromitować partii, awangardy klasy robotniczej w oczach szerokich mas ani poprzez zdradę, ani „zwalaniem” winy na innych, ani poprzez oświadczenie, że działał nieświadomie („za wynagrodzenie” itp.).

126. Przesłuchiwany nie powinien w szczególności łamać konspiracji, wychodząc z założenia, że wedle oświadczenia przesłuchujących konspiracja została już rzekomo złamana i że inni towarzysze rzekomo go wydali itp. Także nie należy przywiązywać wagi do protokołów zawierających rzekome przyznanie się do winy innych aresztowanych.

⁴¹ W II Rzeczypospolitej za światopogląd nie karano. Tym samym można było mieć również światopogląd komunistyczny. Zupełnie inaczej niż w przypadku udowodnionej przynależności do KPP. Wtedy stosowano wobec oskarżonych przepisy carskiego kodeksu karnego, tzw. Kodeksu Tagancewa obowiązującego do 1932 r., a potem Kodeksu Makarewicza. Działacze komunistyczni byli tego świadomi, ukrywali swoją przynależność, natomiast nie kryli się ze swym światopoglądem.

127. Aresztowany powinien rozumieć, że w więzieniu otaczają go agenci przeciwnika. Powinien być niezwykle ostrożny w stosunku do nieznanych mu osobiście aresztantów i nikomu nie przekazywać informacji konspiracyjnych o organizacji.

128. Niedopuszczalne jest wykorzystywanie strażników więziennych i innych politycznie niepewnych osób do przekazywania informacji konspiracyjnych do innych cel, towarzyszących znajdującym się poza więzieniem itd., jeśli list nie jest porządnie zaszyfrowany i klucz nie został przekazany w sposób niepozostawiający wątpliwości, że dotarł do miejsca przeznaczenia w sposób zakonspirowany.

XIX. Wyjście z nielegalności [koniec okresu nielegalnej działalności]

129. Po zakończeniu okresu nielegalnej działalności, niezależnie od tego, czy następuje to na skutek zmiany ustroju państwa burżuazyjnego, czy też rewolucji proletariackiej, należy uważnie rozważyć, które elementy nielegalnego aparatu partii powinny zostać zachowane na wypadek konieczności ponownego przejścia do stanu działalności nielegalnej.

130. Szczególnie niezbędni w ewentualnej przyszłości dla nielegalnego aparatu są legalnie zamieszkujący działacze techniczni i współpracownicy (właściciele nielegalnych mieszkań, utrzymujący pomieszczenia nielegalnych drukarni i in.), których ujawnienie prawdziwych poglądów politycznych pociągnęłoby za sobą złamanie zasad konspiracji, nie powinni być angażowani w nielegalną działalność, gdzie zostałaby ujawniona ich partyjność; powinni oni w okresie czasu wskazanym przez partię zachowywać całkowitą neutralność w oczach mas.

131. Partia powinna korzystać ze swojego legalnego statusu, w szczególności z możliwości, jakie stają się dla nas dostępne w państwie proletariackim, by doskonalić swój nielegalny aparat techniczny – do czasu, aż nie będzie podstaw, by obawiać się delegalizacji partii.